

GALIOS MEISTRO ŠALTINIAI

Gintautas Mažeikis

Šiaulių universitetas

Filosofijos katedra

P. Višinskio g. 38, Šiauliai

El. p. mazeikis@yahoo.com

Šiuo straipsniu siekiama pateikti filosofinę-antropologinę galios šaltinių analizę, ją taikant šiuolaikinei rinkai, gamybai, diskursyviems santykiams ir lyderystės formoms. Taip pat ketinama aptarti, kokia galimybė galios meistrui būti laisvu nuo įvairiausių depersonalizuotų struktūrinių ir proceso galių, susietų su rinka, globaliniais pokyčiais, istorija. Svarstant lyderio galios meistrystės problemas, reikia atsižvelgti į šiuolaikinei visuomenei būdingas buvimo sąlygas: bendruomenių įvairovės, spektaklio visuomenės, viešųjų ryšių dominavimo, globalinių rinkų ir procesų. Galios ir lyderystės reiškiniai nagrinėjami politinės filosofijos ir politinės antropologijos požiūriais. Straipsnyje siekiama atsiriboti nuo politinių valdžios kilmės teorijų, nors kartais, pavyzdžiui, nagrinėjant M. Foucault teoriją – tai buvo neįmanoma. Vis dėlto valdžia bus vadinama viena galios išvestinių.

Galios kaupimui ir valdymui reikalingi tam tikri išteklių, kurie nėra tik turtas ar tradicinis (finansinis) kapitalas. Išteklių ir galios formų santykį nagrinėja politinė ekonomika, socialinė filosofija, tačiau dažnai panašūs klausimai keliami ir sociokultūrinėje antropologijoje. Todėl pravartu galios ir turimų kompetencijų, struktūrinių taisyklių, procesų, anoniminių diskursų, ekonomikos sąryšius nagrinėti tarpdisciplininio požiūriu. Į galią bus žvelgiama proceso, konflikto ir veiksmo socialinių, filosofinių-antropologinių paradigmu aspektais.

Galios šaltiniai

Galios buvimas priklauso ir nuo procesų dinamikos ir gebėjimų pasinaudoti šaltiniais:

- ***Asmeninių kompetencijų galia.*** Kompetencija bus vadinama kompleksinės gebėjimų, nuostatų ir žinių sąveikos. Kompetencijų galia atsiskleidžia priklausomai nuo situacijos: proceso, kuriame dalyvauja asmuo, nuo struktūrinių santykių, kurie jį reglamentuoja, nuo rinkos ir kapitalo formų, nuo dominuojančių diskursų ir asmeninių egzis-

tencinių siekių. Kompetencija nėra nuolatinis veiksnys ir reikalauja nuolatinių asmens, bendruomenės, institucijos pastangų ją atnaujinti. Šiandien skiriama nemažai gebėjimų, nuostatų ir žinių tipų. Tačiau svarbu atminti, kad galios meistras nėra visapusiškai kompetentingas. Perdėtas pasitikėjimas savimi yra utopija, migla, kuri užveria vartus tikrajai meistrystei. Svarbu žinoti savo kompetencijų ribas, tačiau kartu siekti truputį daugiau: tiek, kiek lemia draša, meilė, garbė, orumas, rūpestingumas, t. y. tiek, kiek reikia peržengti savo turimas supratimo ribas, nuolatos save transcenduoti, F. Nietzsches žodžiais tariant, „anapus gėrio ir blogio“. Kompetencijų sąlygojamų ribų peržengimas yra kūrybiškos laisvės požymis, įvairių resentmentų įveikimas. Vertėtų prisiminti ir tai, kad kompetencijos nėra prigimtinės, o ugdomos ilgo ir nuoseklaus darbo, kūrybiškumo ir ryžto. Kompetencija nėra savaiminga vertybė, ji yra priemonė įgyvendinant būti su kitu, realizuojant rūpestį, globą, aplinkos pritaikymą žmogaus poreikiams. Ugdyti kompetencijas padeda mokytojai, bendruomenė, pats gyvenimas, interaktyvūs santykiai su aplinka. Kompetencijos pasiekia brandų lygį, kai asmuo supranta savo ribotumą, gebėjimą peržengti ribas, savo konkretumą ir visuotinumą, asmeniškumą ir bendruomenę, visuomenę; kai jis gali kritiškai vertinti savo silpnybes ir stiprybes, lyginti jas su iššūkiiais, grėsmėmis ir aiškintis savo galimybes.

- ***Raidos tendencijų, arba procesų, suteikiama galia.*** Metaforiškai tai galima būtų įvardyti taip: pasinaudoti vėjų galia, t. y. įvairiausių procesų – socialinių ir ekonominių, demografinių ir technologinių, senėjimo ir atsinaujinimo – suteikiamais pranašumais. Tai reikalauja atsižvelgti į egzistuojančią procesų ir tendencijų įvairovę. Šiuolaikinė raida nebūna vienakryptė, ji įvairi. Saugumo, švietimo, energetikos, politinių sąjungų, ryšių globalizacijos, kultūros raidos, socialinių simpatijų ir antipatijų raidos kryptys gali būti diametraliai priešingos. Globalizmas sustiprina nacionalizmą ir regioniškumą, integracija – antipatijas naujienoms ir įvairovei. Pavyzdžiui, 2007–2008 m., kada vyko sparti Lietuvos integracija į Europos Sąjungą (ES), kartu sustiprino ir patriarchalizmą, homofoniją ir rasizmą¹. Taigi visuomenėje nuolatos veikia skirtingi procesai su įvairiais pagreičiais, mas-

¹ Pasireiškė Lietuvos Respublikos Seimo siekiu drausti abortus, homoseksualų teisių neigimu, nacionalistinėmis-fašistinėmis manifestacijomis ir fašistuojančia nacionalistų eiseną per Vilnių 2008 m. kovo 11 d. su atvirais antisemitiniais ir rusofobiniais šūkiiais.

tu, trukme, galia. Metaforiškai šiuos procesus galima įvardyti kaip vėjus, kurie būna palankūs ir ne, griaunantys ir gaivinantys. Šie vėjai – tai apčiuopiami ilgalaikiai ir trumpalaikiai procesai, kurie veikia situacijas ir daugelį asmenų. M. Heideggeris, siekdamas apmąstyti žmogaus būtį, jį susiejo su konkrečiu įvykiu ir *Dasein* samprata. Tačiau laikiškumas, kurį jis perėmė iš E. Husserlio filosofijos, nors ir priklausė nuo vaizduotės, kalbos ir įvairiausių egzistencialų, vis dėlto neįgavo tos įvairovės formos, kurią siekiama nurodyti akcentuojant daugiakrypčių procesų poveikį. Šių procesų kuriamas laikiškumas yra reliatyvus (pasinaudojant A. Einšteino teorija kaip metafora, modeliu socialinių laikų palyginamajai analizei), daugialypis, dramatiškas ir įvairiakryptis². Svarbu pastebėti ne tik tai, kad žmogus yra baigtinis pažintiniu, emociniu, vartojimo, gyvenimo trukmės ir kitais požiūriais, kad nebūties siaubas skatina pagrindinius būties klausimus. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad tas baigtinumas yra nevienalytis ir dramatiškas. Nevienalytiškumą ir dramatiškumą lemia skirtingi procesai, kuriuose vienu metu dalyvauja asmuo, skirtingi laikai ir tas nesibaigiantis reliatyvumas, kurį ši situacija kuria ir kurį asmenys dažnai siekia paslėpti, nuslopinti, norėdami sukurti vientisos asmenybės iliuziją. Galios meistro užduotis – mokėti naudotis palankiais vėjais ir išvengti griaunančių procesų. Todėl jis pirmiausia turi pripažinti sau atvirai ir be išlygų, kad jis yra skirtingų procesų, scenarijų dalyvis, o jo ribotumai, dalyvaujant įvairiuose reikaluose ir įvykiuose, yra skirtingi. Ne tik kompetencijos (bet ir galios išteklių) skirtingose sferose skiriasi – tai reikalauja specifinio istorinių, politinių, ekonominių, bendruomeninių procesų suvokimo³. Visos socialinės, ekonominės, švietimo, bendrosios politinės eigos tiesiogiai

² Technologijų raida nesutampa su vartotojiškais bendruomenių pomėgiais ir neatitinka politinės dinamikos laiko. Pavyzdžiui, stojant į ES ir NATO, daugelis Lietuvos vartotojų tradiciškai mėgo rusišką muziką, kurią neretai siejo su Sovietų Sąjungos pabaigos laikotarpiu. Tačiau muzikos klausymasis buvo susijęs, pavyzdžiui, su radijo stočių technologine pažanga. Visi šie trys procesai turėjo skirtingus greičius ir laiko orientyrus.

³ Televizijos serialo *Sopranai* pagrindinis herojus Tonis Sopranas vienu metu dalyvauja mafijos veikloje, yra gana sėkmingas jų vadeiva, turi legalią įmonę ir nelabai sėkmingai dalyvauja priedangos versluose, turi šeimą, kuriai nieko nepasakoja apie savo nusikaltimą gyvenimą, kur augantys vaikai, namai reikalauja specialių pastangų. Sopranas turi daug flirtų ir meilužių, kurioms taip pat nieko nepasakoja. Visa tai sukuria netapačių dramų virtines, kurios skaido Soprano asmenybę ir jis priverstas nuolatos lankytis pas asmeninę psichoanalitikę, norėdamas atkurti įsivaizduojamą santykių harmoniją, užuot pripažinęs įvairovę.

susijusios su kapitalo formomis ir gebėjimais. Pagaliau vieni vėjai veikia kitus, sukurdami kompleksinių sąveikų sukurius ir politinių įtampų laukus. Taigi procesai ne tik veikia asmenybės kompetencijas ir kapitalo plėtrą, bet ir patys priklauso nuo finansinio, socialinio, kultūrinio, žmogiškojo kapitalo formų. Bendrieji globaliniai finansų rinkų, atšilimo, ekologinės taršos, tarptautinių neramumų, pasaulinių ideologijų ir religijų sklaidos procesai yra sunkiai valdomi, tačiau prognozuojami, į juos galima atsižvelgti – galios meistras nuolatos mokosi tai daryti. Pagaliau pravartu mokytis valdyti vidinę laiko struktūrą, kuri koreliuoja su išoriniais procesais ir vidiniu egzistenciniu pasirinkimu ir priklauso nuo įvairių situacijų. Vidinio laiko valdymo požiūriu – tai galia atsispirti kai kuriems procesams, pasinaudojus kitų vėjų teikiamomis galimybėmis.

- ***Diskurso galia.*** L. Althusseris, vėliau J. Lacanas, M. Foucault ir kiti jų pasekėjų pastebėjo, kad institucionalizuoti ir visuomeninę reikšmę turintys pokalbiai – diskursai ir ideologijos – turi galią formuoti ir veikti savo subjektus. Diskurso subjektas gali būti asmuo, komanda, institucija. Kalbant apie diskurso galios panaudojimo galimybes, galios meistras nagrinėjamas kaip kritiškas ar nekritiškas diskurso subjektas, gebantis pasinaudoti viešų pokalbių, *common sence* ideologijų, propagandos, viešųjų ryšių, administracinių potvarkių sukuriama galia. Santykių su diskursu galimybės neapsiriboja tik nesąmoningu paklusimu ar sąmoninga jo plėtra. Diskurso meistras gali herojiškai susitapatinti su viešaisiais idealais ir jų aiškinimo tvarka, gali jais makiavelistiškai manipuliuoti ar nyčėaniškai laužyti. Pastebėtina, kad bet koks stipresnis ir nuoseklesnis diskursas, ideologija suponuoja tam tikrą lyderystės formą: dvasinę, materialinę, karinę, finansinę, kultūrinę, meninę ir pan. Šiuo atveju kalbama apie tam tikro diskurso lyderį: tam tikrų instituciškai reikšmingų pokalbių sferos autoritetą, kurio pasakymai turi didžiausią normatyvinę funkciją. Dažniausiai tai partijų arba bendruomenių, turinčių ryškius identiteto požymius (pvz., subkultūrų), vieši pasisakymai. Nebūtinai šis diskursas turi būti susijęs su rinka, ypač su materialinių vertybių rinka. Visais atvejais galios meistras skiriasi nuo įprastinio diskurso subjekto tuo, kad vienu metu turi kūrybiškai ir pragmatiškai tiksliai disponuoti diskurso sukuriama ir daugeliui asmenų išskleidžiama galia. Šio diskurso pagalba lyderis, diskurso autoritetas, formuoja diskurso

subjektų gyvenimo vertybes ir tikslus, įsitikinimus, skatina pasirinkimus, dienotvarkę, judėjimo trajektorijas, paklusimą ir pasipriešinimą.

- **Struktūrinė galia.** Visuomenę ir bendruomenes sudaro skirtingos struktūros, kurias iš dalies atspindi ir stimuliuoja įvairios diskursų galios. Struktūra yra nuolatinės sąveikos ir sąryšiai: šeimyniniai, bendruomeniniai, socialiniai, kultūriniai, finansiniai, gamybiniai ir t. t. Struktūros užtikrina pasaulio stabilumą: kasdien išgenami į ganyklas gyvuliai, veikia fabrikai ir atsidaro parduotuvės, motinos augina vaikus, mokyklos juos ugdo, policija ir kariuomenė užtikrina saugumą ir t. t. Struktūra remiasi tradicijų ir įstatymais patvirtintu santykių nuoseklumu, pakartojamumu, tęstinumu. Struktūros užtikrina žmonių tapatybes, jų habitus. Dėl savo nuoseklumo, pakartojamumo, intersubjektyvumo struktūros įgyja anonimiškumo, nepriklausomybės pavidalą, kurį sustiprina įvairios legendos ir teisiniai dokumentai. Galia veikia tol, kol yra gyva struktūra, kol pagrindiniai santykiai, judėjimo trajektorijos, veiklos ritmika yra nepažeisti. Pavyzdžiui, žlugus Sovietų Sąjungai, nuo 1991 m. pradėjo trūkinėti ir gamybiniai, ir prekybiniai ryšiai. Nepaisant to, kad gamyklos, įranga, specialistai išliko, atsirado daugiau laisvės ir kūrybiškumo galimybių, išsilaisvino finansinė aplinka ir buvo galima daug lengviau vykdyti pirkimo-pardavimo operacijas, visų buvusių SSRS respublikų ekonomiką ištiko gili krizė ir kolapsas, nes buvo sunaikinta struktūrinė, gyvenimą reprodukuojanti galia. Priešingai, nesugriautos struktūros, net blogiausiomis sąlygomis, pvz., prasidėjus karui, dar ilgai gali reprodukuoti gyvenimą. Žmogus vienu metu dalyvauja daugelyje struktūrinių santykių ir yra atsakingas už jų tąsą ar reformas. Kita vertus, struktūra yra didžiulė galia, turinti milžinišką pasipriešinimo potencialą, ir pavieniai asmenys, bandantys kovoti su negatyviais struktūriniais santykiais, dažnai patiria visišką nesėkmę. Apie tai liudija F. Kafkos romanas „Pilis“. Kafka romane liudija, kad socialinės-politinės struktūros, tapusios anoniminėmis, autonominėmis, gali puikiai reprodukuoti ne tik gyvenimą, bet ir visą jo absurda ir tuštybę. Tačiau visi šie antihumanistiniai-struktūriniai santykiai funkcionuoja, reprodukuoja santykius ir gniuždo pavienius asmenis, nesutinkančius su sistemos reikalavimais.
- **Kapitalo galia.** Kapitalas yra proceso ir struktūros simbiozė, šių dvie-

jų dialektinių priešybių vienovė. Kapitalo raidos dialektiką išsamiai aprašė K. Maxas daugiatomiuose kūriniuose *Kapitalas* ir *Pridėtinės vertės teorija*. Kapitalas remiasi gamybos procesu, pinigų ir prekių cirkuliacija, taip pat gamybiniais, politiniais struktūriniais santykiais. Kapitalo raida užtikrina santykinai nuoseklią struktūrų kaitą, kontroliuojamas procesų ir struktūrų sąveikas. Tiesa, Marxas kalba ir apie kapitalo raidos netolygumus, susijusius su neišsprendžiamais gamybinių santykių ir ideologijų, procesų ir struktūrų prieštaravimais. Tačiau būtent revoliucinė K. Marxo teorija dabar atrodo labiausiai abejotina. Šiandien skiriama daug kapitalo formų: finansinis-gamybinis, simbolinis, kultūrinis, socialinis, žmogiškasis, erotinis ir t. t. Kapitalas pasižymi nuolatine cirkuliacija, kuri gali stiprėti ir didinti kapitalą dėl efektyvių sąsajų su procesais, struktūriniais santykiais, ištekliais, arba, priešingai, silpnėti ir išnykti. Vadovas visuomet susiduria su įvairiausiomis kapitalo formomis. Svarbu atminti, kad kapitalas nėra daiktas, gryniesi pinigai ar nuolatinis populiarumas. Kapitalas gyvas tik savo gamybos, cirkuliacijos procese ir, cirkuliacijai sustojus, labai greitai išnyksta. Simbolinis kapitalas kaupiamas tol, kol asmuo ar institucija yra populiarūs, kol jų vardas vertinamas, jų pasiekimai ir ketinimai yra patraukliai demonstruojami viešai ir kol tos demonstracijos įdomios auditorijai. Kai tik spektaklio gamyba, jų pardavimas ir vartojimas sustoja ar kai tik nustojama akumuliuoti populiarumą, prarandama vardo ir su ja susijusi nominavimo galia – kapitalas ima nykti. Tačiau kapitalo cirkuliacija, paklausos ir pasiūlos bangavimas, pripažinimo ir populiarinimo veiksmai tesudaro nedidelę dalį tų kompleksinių galių, kuris veikia istoriją ir į kurias tikras galios meistras – strategas – būtinai atsižvelgia.

- **Didžiųjų tektoninių slinkčių ir chaoso galia.** Didysis tautų persikraustymas, vykęs II–IV a. po Kr. ir vėliau, yra didžiųjų slinkčių ir sukėlto chaoso pavyzdys. Tačiau milžiniškas kapitalo judėjimas, globalinis atšilimas, tinkliniai pasaulio ryšiai, spartus darbo išteklių migravimas, naujų rinkų formavimasis ir nykimas ir yra tie tektoniniai poslinkiai, kurių galia yra milžiniška, priešintis joms labai sunku, tačiau pasinaudoti galima, ir tie, kas tuo pasinaudoja, gauna milžinišką postūmį veikti. Tektoninių judėjimų sukeliams galimybėms suprasti taip pat reikalingas strateginis mąstymas. Tokiais strategi-

nio mąstymo elementais pasižymėjo daugelis Jelcino laikotarpio didžiųjų Rusijos oligarchų, pasinaudojusių santvarkos (tektoniniais) pokyčiais Rusijoje: B. Berezovskis, M. Chodorkovskis, V. Potaninas, Deripaska ir kt. Tektoniniai pokyčiai buvo susiję su perestroika, privatizacija, globalizacija, naujų komercinių sferų ir instrumentų atsiradimu posovietinėje Rusijoje. Daugelis minėtų veikėjų tapo komercinių sferų organizatoriais, jų verslas apima nemažas pasaulio dalis, jie turi gerą išsilavinimą, daugelis jų yra paskelbę monografijų, knygų, straipsnių, kuriuose apmąsto šiuolaikinių rinkos procesų dinamiką, jų sukuriama ekonominę ir politinę galią bei asmens gebėjimus ta galia disponuoti. Pavyzdžiui, Berezovskis dar sovietiniais laikais parašė daug mokslo straipsnių ir monografijų, susijusių su daugiakriteriniu matematiniu vertinimu ir atitinkamų logaritmų kūrimu – teorijos, atitinkančios šiuolaikines chaoso, kompleksines sistemas ir jų strateginį supratimą. Vėliau jis užsiėmė verslo – automobilių, medijų ir kt. – plėtra, labai aktyviai dalyvavo politinėje veikloje. Pastebėta, kad strateginio ir chaoso mąstymo sąsajas ne kartą pabrėžė ir Vakarų bei Lotynų Amerikos didieji galios meistrai: R. Brandonas, R. Sempleris. Jie, didindami savo kapitalą, taip pat pasinaudojo didžiais tektoniniais poslinkiais, susijusiais su globalizacija, technologijų ir darbo organizavimo kaita. Vis dėlto tai, kad Rusijos oligarchams nepasisėkė sėkmingai tęsti karjeros ir verslo V. Putino valdymo laikotarpiu, rodo, kad tik galimybė ir gebėjimai pasinaudoti didžiais tektoniniais pokyčiais nėra pakankama sąlyga sėkmingai lyderystei. Berezovskis buvo matematikas, atėjęs į verslą, vėliau ne itin sėkmingai dalyvavęs politikoje. Dėl konfliktų su Rusijos ir kitų šalių valdžia jis buvo priverstas prašyti politinio prieglobsčio Didžiojoje Britanijoje. Chodorkovskis, chemijos technologijų specialistas ir aktyvus komjaunimo veikėjas, Gorbačiovo perestroikos laikotarpiu taip pat negebėjo sėkmingai įsilieti į politinę veiklą ir po 2004 m. pradėtų teisminių procesų prieš jį ir JUKOS kompaniją ilgam laikui įkalintas kalėjime. Berezovskio ir Chodorkovskio nesėkmės Putino valdymo laikotarpiu rodo šių oligarchų negebėjimą atsižvelgti į mikroprocesus, susijusius su politinės arenos ir politinio veiksmo teorijomis bei praktikomis komplikuotos arenos sąlygomis. Kita vertus, jiems trūko ir adekvataus istorinio mąstymo, kad įvertintų didžiuosius politinius procesus, kurių net jų valdomas

milžiniškas kapitalas ir labai stipri struktūrinė galia (pvz., JUKOS kompanijos organizacija, turėjusi labai platų tarptautinį tinklą) negebėjo pasipriešinti istorinei Rusijos raidai.

- ***Istorijos galia.*** Terminas „istorija“ vartojamas siekiant apibūdinti bendrą žmonijos, atskirų šalių, visuomenių raidą tam tikrais ilgais laikotarpiais. Kitaip tariant, žodis „istorija“ šiame straipsnyje vartojamas ontine, o ne istoriografinė prasme. Kiekvienas asmuo dalyvauja istorijos procese. Tiesa, ji nėra linijinė, kaip manė Hegelis ar Marxas. Jos vingiai nenusėjami, o kiekvienos visuomenės pasirinkta trajektorija yra vingiuota, nutrūkstanti. Minėtus tektoninius pokyčius galima laikyti svarbia sudedamąja istorijos raidos dalimi. Dar daugiau šie tektoniniai pokyčiai ekonomikos, socialinėje, kultūros, politikos, saugumo, švietimo, tikėjimo ir pagaliau – mentalinėje sferose – kaip tik ir liudija istorinės raidos buvimą. Lietuvos istorija niekada nebuvo linijinė, vedanti tik Vakarų Europos pažymėta modernizacijos linkme. LDK ir Lietuvos istorijos trūkis, kitos kryptys, kurias suteikė carinė Rusija ir SRSS okupacija – visa tai aiškūs istorijos nelineiškumo, nutrūkstamumo, vingiavimo požymiai. Pagaliau Lietuva visuomet tapdavo išorinių tektoninių pokyčių sąmoninga ar nesąmoninga dalyve ir ne visada šiais pokyčiais sėkmingai pasinaudodavo. Tačiau būtent Lietuvos istorija rodo, kaip lyderiai gali bandyti pasinaudoti tektoninių pokyčių sukeliomomis pasekmėmis, siekdami sustiprinti savo tautos ir valstybės buvimą. Turima omenyje didžiausias sutartis dėl dviejų Respublikų (Lenkijos ir Lietuvos) sąjungos, dėl nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. ir 1990 m., dėl stojimo į ES. Šie sprendimai buvo paskatinti didžiulių politinių, ekonominių ir t. t. poslinkių visoje Europos ir Rusijos teritorijoje. Visuomenių raidą lemia ne tik vidiniai, bet ir civilizaciniai, globaliniai santykiai. Gebėti disponuoti istorijos galiomis beveik neįmanoma, tačiau atsižvelgti į jas, naudotis jos galia yra įmanoma. Nors kai kurie didžiausi istorijos veikėjai, ryškūs lyderiai – strategai filosofai – bandydavo istorijai mesti iššūkį ir kuriam laikui jiems kartu su partijomis ir, panaudojant milžiniškus išteklius, pavykdavo komplikuoti istorijos raidą, pasukti ją kuriam laikui ir dažnai tragiškai jai pralaimėti. Jei pradėti analizuoti didžiuosius galios meistrus, jų bandymą keisti istoriją, galima pastebėti, kad jiems be daugybės filosofinių, analitinių, socialinių,

specialiųjų kompetencijų, be jų drąsos ir tikėjimo, būdingas strateginis mąstymas. Tai būdinga tokiems veikėjams kaip V. Leninas, J. Stalinas, Hitleris, F. D. Roosveltas, W. L. Churchillis, generolas Ch. de Gaullis, M. Gorbačiovas, V. Putinas, G. Sorosas ir kt.

- ***Egzistencinė galia ir lyderystė.*** Nors iš pradžių straipsnyje ir buvo pabrėžiama, kad bus nagrinėjama galios meistro problematika rinkos aspektu, tačiau pravartu visų pirma parodyti, kad diskursyvi ir simbolinė lyderystė galima ne tik materialiosios rinkos sferoje, bet ir egzistencinėje plotmėje. Egzistencinė lyderystė suponuoja ne tik diskursyvią meistrystę, bet ir gebėjimą dramatiškai supriešinti asmeninius lūkesčius, tikėjimą, viltis ir išmintį su tektoniniais ir istoriniais procesais. Tokiais atvejais iškyla asmuo, gebantis nesutikti su istorijos raidos pamokomis ir kuriantis pats reguliatyvų pavyzdį, kuris gali tapti stipresnis nei laikini tektoniniai pokyčiai ar net nei ilgalaikiai istoriniai procesai. Kalbama apie atvejus, kai asmenybės, lyderio pasirinkimas tampa raiškingesnis ir ilgalaikiu požiūriu galingesnis nei daugelio dalyvavusių istorijos raidoje pasiekimai. Šiuo atveju atsiranda ta transcendentinė asmenybės ir žmogaus dimensija, visas ribas peržengianti galia, kurios neturi daugelis istorijos veikėjų. Ryškūs pavyzdžiai – Mahatma Gandis, Dalai Lama, Jonas Paulius II. Tačiau verta paminėti mažiau su politika, tačiau daugiau su egzistencine drama susijusį pavyzdį: rusiško tarpukario laikotarpio emigrantų Eurazijos sąjūdžio lyderį filosofą, istoriką Levą Karsaviną (1882–1952). Jis 1928–1949 m. profesoriavo Lietuvoje Vytauto Didžiojo, vėliau – Vilniaus universitetuose ir trumpai dirbo Vilniaus dailės muziejaus direktoriumi. Karsavinas dėl nepaklusimo sovietų valdžiai 1949 m. buvo suimtas, o vėliau ištremtas į invalidų lagerį Intos (Rusija, Sibiras) Abezėje. Karsavinas buvo išsilavinęs žmogus, puikiai mokėjęs senovės graikų, lotynų kalbas, išmanęs stačiatikių ir katalikų religinę istoriją ir pagrindinius dogmatų, Rusijos visuotinės filosofijos ir su ja susijusį simbolistinį XX a. pradžios meną, Europos kultūros istoriją. Be to, jis buvo ryškus dvasinis Eurazijos sąjūdžio, rusų bendruomenės Lietuvoje lyderis, autoritetas. Abezėje, jau būdamas senolis ir sirgdamas sunkia tuberkuliozės forma, 1950–1952 m. tapo Abezės lagerio dvasiniu lyderiu, skaitė paskaitas, rašė straipsnius. Sirgdamas jis sulaukdavo mokinių, juos mokė senovės

kalbų, nagrinėjo šv. Rašto vietas, aiškino visuotinybės filosofiją, savo simfoninės asmenybės teoriją ir kt. Po Karsavino mirties lageryje jo kūriniai gelbėjo daugelis kalinių, o legenda apie jo dvasinį pasipriešinimą tapo simboliu daugeliui religinių mąstytojų, egzistencinių filosofų. Karsavinas neabejotinai gebėjo pelnyti žmonių pasitikėjimą, akumuliuoti jų egzistencines ir religines viltis ir savaip jas patenkinti, kartu iki galo įgyvendinti savo žmogiškąją misiją. Tačiau nei vienas diskursas, struktūra ar procesas neskatino jo taip, atrodytų, savižudiškai elgtis. Tačiau transcendentinė tikėjimo dimensija, kuria jis nuosekliai vadovavosi, turėjo apofatinį⁴ pobūdį.

Rinka ir gyvenimas kaip pasaulio suvokimo formos ir filosofinės kategorijos

Rinkos sąvoka į filosofiją įžengė iš lėto. Hegeliui rinka neegzistavo. Jo pasaulio dvasiai, kuri, susitapatinusi su valstybės galia, diktavo būties sąlygas, nebuvo būdinga prieštaranga ir nelinijinė rinkos įvairovė. Ji buvo priešiška ir Marxui, kurio emancipacijos teorijos piešė iliuzinę lygybės ir visaverčio gyvenimo utopiją, o ne konkurencinį, dramatišką gyvenimą. Juo labiau rinkos nematė ir vėlesni masių ideologai, nei nuo tų pačių masių siekiantys išsilaisvinti antžmogio, dehumanizacijos teoretikai. Nietzsches antžmogis (*Übermensch*), nors postuluoja valią galiai (*Wille zur Macht*), tačiau peržengiančią rinką, o ne susitapatina su ja. Siekiant, kad *Übermensch* taptų priimtinas rinkai, jį dar reikėjo adaptuoti, prijaukinti ir iš dalies pakeisti.

Tačiau ir tiems daugeliui rinkodaros specialistų, kurių daugėjo dar nuo Adamo Smitho (1723–1790) laikų, ir tiems, kurie nuolatos kalba apie gamybos, transportavimo, realizacijos, atliekų perdirbimo optimizavimą ir efektyvumą, monopolijų ir valstybės įtakos mažinimą, gamybos ir prekybos santykių teises sąlygas, mažiausiai rūpi apmąstyti rinką kaip mąstymo formą ar kaip filosofinę kategoriją.

Rinkos Europoje formavosi ne taip greitai. Kaip pastebi politinės ekonomikos teoretikas K. Polanyj, ilgą laiką Europoje vyravo natūriniai

⁴ Apofatinis – neigiamas teologijos požiūris į Dievo apibūdinimą. Ši teologija neigia galimybę Viešpačiui priskirti kokias nors antropomorfines kategorijas, todėl ji pastebi, kad Dievas nėra nei begalinis, nei baigtinis, nei maloningas, nei kerštingas – visa tai tik žmogaus tamsaus proto vizijos. Nihilistinis apsivalymas nuo antropomorfizmų turėjo išgryninti Dievo ir žmogaus santykį. Karsavinas nuosekliai sekė apofatinės teologijos atstovų D. Areopagito, M. Ekeharto, N. Rusiečio samprotavimais.

prekių mainai. Be to, prekyba buvo kontroliuojama valstybės. Staigus laisvų rinkų atsiradimas galėjo išbalansuoti egzistuojančius tarpusavio santykius, pažeisti tiekimo pasitikėjimą ir suformuoti agresyvias monopolijas. Todėl ilgą laiką buvo žengiama bandymų ir laipsniško rinkų ir rinkos ekonomikos kūrimo keliu.

Rinkos filosofinis *expose* susijęs su problema, kad ji nėra duota pojūčiams kaip daiktas arba kaip reiškinys, ir tai, kad ji nėra giminingų reiškinų abstrakcija. Ją galima aiškinti kaip sudėtingą, visuomenę apimančią, dinamišką, pasikarojančią ir kintančią mainų santykių išraišką. Daugelis laisvai vykstančių mainų, kai keičiamasi daiktais, pinigais, idėjomis, gebėjimais, nekilnojamuoju turtu, paslaugomis, sukuria rinką, o valstybės politika šioje sferoje padeda suformuoti rinkos ekonomiką. Visa, kas šiandien yra įtraukta į pirkimo-pardavimo, komunikacijos, paslaugų procesus, priklauso kuriai nors rinkos formai. Todėl kalbama apie prekių rinkas, idėjas, gebėjimus. Rinkos sąvoka nurodo taisykles, būtinas laisvam daugelio tarpusavyje konkuruojančių idėjų, simbolių, prekių judėjimui ir mainams. Pamažu ši laisvoji mainų sfera persmelkia bendradarbiavimą, dialogą, tampa vienas kito supratimo sąlyga ir ima lemti visas galios formas. Apie rinkos ir galios formų sąsajas išsamiai diskutavo S. Strange. Ji nurodė, kad šiuolaikinės rinkos pirmiausia veikia šias galios struktūras ir galių cirkuliacijas: rinkų saugumo struktūrą, gamybos struktūrą, finansinę struktūrą, žinių struktūrą (Strange, 1998). Laisva rinkos ekonomika sąlygoja pokyčius minėtose struktūrose ir reikalauja apibrėžto šių struktūrų funkcionalumo, kad rinkos santykiai būtų įmanomi.

Rinka yra pamažu kintantis procesas, o valstybė – lėtai kintanti struktūra. Todėl rinka ir valstybė dažnai viena kitai prieštarauja ir disponuoja kitokiomis galiomis. Pavyzdžiui, valstybė, pasinaudodama struktūrine galia (pasieniečiais, policija, kriminalistais, mokesčių inspekcija, viešaisiais ryšiais), gali siekti riboti cigarečių kontrabandą. Tačiau paklausos-pasiūlos mechanizmai dėl didelių kainų disproporcijų sukurs rinkos efektą, kai nemažai suinteresuotų uždarbiu žmonių kontrabanda gabens cigaretes, dalyvaus šešėlinės ekonomikos pasaulyje ir, nepaisydami visų represijų, sieks sau naudos ir teiks visuomenei paklausius produktus ar paslaugas. Toks valstybės ir rinkos susidūrimas matomas analizuojant prostitutucijos, nelegalios kompiuterinės įrangos ir pan. sferose. Todėl ne tik valstybė gali griauti rinką, bet ir rinka ardyti valstybės pamatus, kuri nesiekia būti adekvati rinkos raidos tendencijoms.

Rinka taip pat nusako konkuruojančios, dinamiškos ir konkurencinės įvairovės patirties ir suvokimo sąlygas. Šia prasme ji kaip kategorija suponuoja panašų mąstymą, kaip ir sinergetika, kuri bando aprašyti chaotinių sistemų funkcionavimą. Tačiau yra ir skirtumų. Rinka susijusi su kūrybiškumu ir nuolatinio žmogaus galios išikišimu, su jo gebėjimu kuriam laikui suvaldyti ir nukreipti sau naudinga linkme mainų procesus. Rinkos daugiamažiškumas suponuoja, kad politinių idėjų procesai tiesiogiai veikia finansines, prekių, žaliavų ir kt. rinkas, ir priešingai. Didžiųjų biržų veiklos rodikliai rodo, kaip mažiausi gandai apie reikšmingus politinius pokyčius gali paveikti mainų sferas ir jas atspindinčius indeksus, ir priešingai, tie, kas valdo finansus, daro įtaką politikams, visuomenės nuomonei, rinkimams.

Kai kurie politinės ekonomikos teoretikai, pvz., R. Gilpinas pastebi, kad rinkos ir kapitalizmo sąvokos nėra tapačios. Rinka pirmiausia susijusi su laisvu ir efektyviu prekių bei paslaugų paskirstymu (*alokatyviu sprendimu*) tam tikroje teritorijoje, o ne su privačia veikla ar eksploatacija. Dar gyvuojant Sovietų Sąjungai, plečiantis Kinijos ekonomikai, Gilpinas (1987) rašė:

Rinkos sąvoka yra platesnė nei kapitalizmo sąvoka. Rinkos esmė [...] yra jos santykinių kainų vaidmuo lokaciniuose sprendimuose. Kapitalizmo esmė, kaip jau sakyta, sudaro privati gamybos priemonių nuosavybė ir laisva darbo jėga. Teoriškai pagal rinkos socializmo koncepciją rinką gali sudaryti suvisuomeninto verslo dalyviai ir nelaisva darbo jėga. Pastaraisiais metais didėjanti valstybės ir suvisuomeninto verslo dalyvių svarba rinkoje sąlygojo mišrią, t. y. suvisuomenintą ir privačią ekonomiką. Tačiau praktiškai rinka siejama su tarptautiniu kapitalizmu (Gilpin, 1998: 46).

Aktyvų socialinių grupių ir paskirų individų poveikį rinkai Sorošas sieja su reflektyvumo samprata. Reflektyvumas rodo, kiek žmogus, bendruomenė, valstybės tarnautojai, parlamentas supranta rinkos santykius ir veikia atsižvelgdami į šį supratimą. Sorošas, remdamasis K. Popperio samprotavimais, taip pat pastebi, kad reflektyvumas yra tiesiogiai susijęs su teisingo / klaidingo supratimo dialektika. Tai, kas šioje situacijoje galėjo būti teisinga, tik dėl rinkos dinamikos jau greitai pasirodo tam tikru klaidingumo pavidalu. Klaidingumo principas nurodo, kad mūsų mąstymas ir tikrovė visada skiriasi. Tikrovė yra daug sudėtingesnė nei bet kokia mūsų samprata apie ją, tačiau mąstymas yra kūrybiškesnis nei tikrovė. Tikrovės turiningumo ir mąstymo kūrybiškumo skirtumas lemia, ar mūsų refleksijos atitinka egzistuojančias rinkos tendencijas, ar jas su-

stiprina, ar priešingai, jas griaua. Tačiau bet kokių atvejų žmogus nuolat sukuria šališkumo efektus. Šiuos efektus sukuria bendruomenės, partijos, subkultūros, pavieniai lyderiai. Jų poveikis vietinėms ir platesnio masto rinkoms padidėja tuo atveju, jei jie supranta egzistuojančias raidos tendencijas ir yra įvaldę dalyvavimo rinkoje refleksiškumo principą.

Refleksiškumas reiškia, kad mūsų mąstymas aktyviai veikia įvykius, kuriuose dalyvaujame ir apie kuriuos galvojame. Kadangi tikrovė ir mūsų supratimas apie ją visuomet yra skirtingi, atotrūkis tarp jų, mano vadinamas šališkumu, yra svarbus istoriją formuojantis elementas. Atviros visuomenės sąvoka grindžiama mūsų klystamumo pripažinimu (Soros, 1999: 30).

Pasak Sorošo, refleksyvumas susideda iš pažinimo ir dalyvavimo funkcijų. Tačiau tik tam tikromis aplinkybėmis, kai įvykių raida, pažinimo kaita ir dalyvavimas sutampa, kai atsitinka mąstymo ir tikrovės susilieėjimas, žmogaus, lyderio veikla ima keisti pasaulio situacijas. Kaip pavyzdį jis nurodo didžiųjų politikų kalbas reikšmingais istorijos momentais, kai jie galėdavo sąlygoti visą procesų raidą. Pavyzdžiui, toks veiksmas buvo N. Chruščiovo kalba XX a. SSRS komunistų partijos suvažiavime. Tačiau Chruščiovas galėjo neišdrįsti pasakyti šios kalbos arba šią kalbą pasakyti nesuvažiavime – tada istorijos įvykiai galbūt būtų kitokie arba nieko nebūtų atsitikę ir stalinistinis režimas būtų užsitęsęs. Dalyvavimas geriausiai veikia didelės neapibrėžtos įtampos situacijoje, kurią N. Machiavellis vadina „likimo“ samprata. Pasak šio Renesanso mąstytojo, likimas veikia žmonių veiklą perpus. Kitą pusę paveikti turi galimybę lyderis, kurį Machiavellis vadino princu, o šiame straipsnyje – galios meistras. Sorošas taip pat puoselėja makiavelišką palankios progos ir įvykių raidos sąlygojimo idėją. Be to, jis vadovaujasi minėtu klaidingumo principu, kuriame teigiama, kad tik viena daugelio rizikingų hipotezių gali stipriai paveikti įvykius, sustiprinti jų tendencijas, o kitos gali būti klaidingos. Klaidos elementas, jos pripažinimas yra sudėtinė refleksyvumo dalis.

Refleksiškame procese nei dalyvio mąstymas, nei tikroji padėtis nelieka nepakitę. Todėl, jei sprendimas ar aiškinimas net buvo teisingi proceso pradžioje, jie pasmerkti tapti netinkamais vėlesniame etape (Soros, 1999: 45).

Finansų analitikai finansinius rezultatus (išteklis) geba paversti galia, tačiau ir patys gali būti paveikiami ankstesnių prognozių ar jų prognozėmis galima manipuliuoti. Pirmiausia jie savo teiginius gali paversti

ne tik finansine galia: remti projektus, plėtoti verslą, bet ir politinę, socialinę, kultūrinę, diskursyvia. Sorosas pastebi:

Ekonomikos teorija peržengė ribas, kurias turėtų nustatyti aksiomų teorijos postulatai. Rinkos fundamentalizmas aksiomatinę, vertybėms neutralią teoriją pavertė ideologija, kuri smarkiai ir pavojingai paveikė politikos ir verslo funkcionavimą (Soros, 1999: 63).

Ekonominis diskursas kasdien visuomenės spektaklyje rodo savo hegemoniją kitų diskursų ir vertybinių simbolinių pasaulių atžvilgiu. Tokiu atveju belieka kitoms ideologijoms, vertybių sistemoms ar kalbiniam žaidimams parodyti, kad rinkos fundamentalizmo pamatas – finansinis kapitalas – tėra viena daugelio kapitalo raiškos schemų ir šioje epochoje anaipol nėra visuotinė.

Taip dažniausiai atsitinka su politikos, finansų, sociologijos analitikais: jie tampa iš anksto pateiktų ir pakoreguotų duomenų ar tiesiog jiems daromo nematomo spaudimo vykdytojais. Pagaliau patys analitškai supranta, kad jų žodis turi įvykius lemiančią reikšmę, todėl stengiasi daugiau nusakyti tendencijas, polinkius, o ne tiksliai prognozes. Kita vertus, visi šie poveikiai tam tikriems rinkos segmentams yra laikini ir priklauso nuo veiksmo efektyvumo, kūrybiškumo. Tai rodo, kad rinkos aiškinimas turi susieti įvairios trukmės procesų paradigmas su veiksmo paradigma, chaoso teorija – su kokybinio daugiamatiškumo teorija. Šių paradigimų išskleistas horizontas ir yra ta terpė, kurioje antropologas, filosofas turėtų aprašyti šiuolaikinę demokratinę, rinkos visuomenės žmogų, bendruomenę ir jos lyderius.

Rinka gali būti veikiamą kurį laiką ar net griaunama, pagaliau sunaikinama. Ji nėra savaiminė duotis ir priklauso nuo žmonių politinės santvarkos, egzistuojančių procesų. Ją gali pakeisti tradicinė bendruomeninė tvarka, autoritarinis valdymas, planinė ekonomika, visa tai reguliuojanti valstybė. Rinką griauna karteliniai susitarimai, korporacijų dominavimas, monopolijos, baudžiaviniai ar vergoviniai santykiai, namudinė, tik sau skirta veikla. Tačiau šiuolaikinė pasaulio civilizacijų raida remiasi rinkos principais. Jie veikia ne tik Vakarų visuomenes, bet ir visą Aziją, įskaitant komunistinę Kinijos Liaudies Respubliką.

Asmenys, kurie apriboja rinką, kartu keičia ir suvokimo sąlygas, kuria kitokius pasaulio suvokimo būdus – ideologinius mutantus, tačiau nereikia nuvertinti jų pastangų. Kol jie aštriai lenktyniauja tarpusavyje, kol nėra vienas jų nedominoja, kol valstybė ar monopolijos nesuvaržo ar

per daug neapriboja jų veiksmų, tol yra rinka. Tačiau ir lobistiniai veiksmai, ir idėjų propagavimas, ir pasinaudojimas viešųjų ryšių technologijomis, ir finansinis spaudimas, mitingai ir demonstracijos – visa tai teisėtos veikimo priemonės. Mąstant apie rinką, jokių būdu negalima apsiriboti tik pardavimų vertinimu. Šiuolaikinė įmonė formuojama jau ne tik kaip gamybos ir prekybos institucija, bet ir kaip medijų ir politinė institucija, bendruomenė, tinklo mazgas ir t. t. Pagaliau rinkos funkcionavimo taisyklės nėra duotos visiems laikams, jos yra susijusios su visuomenės savireguliacija, demokratiniiais procesais.

Rinkodaros specialistai bandė aiškinti skirtingus rinkos dalykus. Visų pirma dėmesys buvo skiriamas prekei ir vartojimui. Vartojimas buvo suvokiamas kaip rinkos gyvumo prielaida. Visa, kas suvartojama – atgyja, visa, kas cirkuliuoja – auga, kas sustoja – išsenka, o kas yra saugoma – miršta. Tokios rinkos mąstymo nuostatos galiojo laikotarpiu, susijusiu su prekių deficitu, su mažu visuomenės mokumu (iki Antrojo pasaulinio karo), su vartojimo idealizavimu. Vartotojas, kuris tikslingai ir visiškai išsikvoja vartotojiškas prekės galimybes, buvo laikomas tuo „geriečiu“, kuris užtikrina sveiką pasaulio raidą. Šiandien vartojimas pasikeitė: pirmiausiai niekas nebesiekia išsikvoti vartotojiškų prekių savybių, nes, pavyzdžiui, kompiuteriai moraliai pasensta daug greičiau nei jų techninės vartojimo galimybės. Maisto prekių parduodama daugiau nei jos suvalgomos. J. Baudrillardas tai pastebėjo, nurodydamas atliekų gamybos fenomeną. Į tai verta atsižvelgti: rinka nėra pragmatiška ir funkcionali. Ji negali išspręsti ekonominių, žmogiškųjų problemų, ji taip pat nėra skirta tam, kad pakenktų. Kita vertus, atliekų perdirbimo gamybą, jos svarbą pamažu išstumia kūrybinių industrijų suponuojama prabangos gamyba. Iki XX a. 9-ojo dešimtmečio Italijos, JAV mafija mėgo šiukšlių išvežimo verslą, dabar jį išstumia kūrybinių industrijų, pirmiausia nelegalios veiklos mados sferoje. Šiuo atveju reikėtų kalbėti apie neo-Bataille turto švaistymo principus, kurie yra susiję su naujomis subkultūrinėmis hierarchijomis, kurios priklauso nuo švaistymo tvarkos, simbolinės vertės ir masto.

Rinkos raida ir jos suvokimo būdai kito. Ilgą laiką, kaip jau minėta, rinka buvo orientuota į pardavimo ir pirkimo santykį. Tai laikotarpis, kai paplito masinis vartotojas, o rinka buvo pripildyta prekių. Tuo metu didelės kompanijos sunaikindavo mažas ir ėmėsi gamybos. Tai buvo prekių ir gamybos aukso amžius, kurį laikas nuo laiko nutraukdavo perprodukcijos krizės. Kitas laikotarpis siejamas su „segmentine orientacija“, kai

kompanijos išskirdavo tam tikrą prekių arba vartotojų grupę (segmentą) ir daugiausia dėmesio skyrė būtent jiems (iki 9-ojo dešimtmečio). Ši segmentacija susijusi su augančia rinkos subkultūralizacija: orientacija į etninių ir religinių bendruomenių skirtingas šventes, subkultūrų prekių ypatumus. Pagaliau pati ekonomika siekia gaminti ne tik prekes, bet ir skatinti jų įvairovę. Kuo daugiau ir labiau autonomiškų pasaulių atsiranda, tuo lengviau sukurti korporacinį valdymą savo mažo pasaulio viduje ir išvengti globalinės rinkos sukeltų didelių svyravimų ir krizių. Segmentinis pasaulio mąstymas bei sociologinių ir antropologinių instrumentų taikymas rinkodaros srityje parengė dar vieną rinkos nulemtą mąstymą: „Orientacija į atskirus vartotojus“. Naujasis rinkos suvokimas siejamas su vartotojų stereotipų, vertybių, lūkesčių, laisvalaikio preferencijų, politinių ir religinių pasirinkimų, tikėjimo tyrimais ir šių poreikių tenkinimu ir skatinimu. Tokiu būdu rinka „įgyja“ protą, tampa refleksyvi, atranki. Šiandien gamybos ir paslaugų sektoriui, kūrybinėms industrijoms reikšmingas tampa ne tas, kuris nori to paties, o skirtingas – tas, kuris nori kažko naujo. Štai kodėl jau XX a. pabaigoje labai plačiai išsiskleidė nauji rinkos sektoriai, siejami su kūrybinių industrijų, laisvalaikio industrijų, renginių sampratomis. Kūrybinis individualistas vartotojas ieško ne prekės, o stiliaus, ne vartotojiškos vertės, o skonio atitiktens, todėl perka brangesnius dalykus ir taip stimuliuoja kaitą. Tiesa yra ne tai, kas teisingai atspindėta, ir ne tai, kas naudinga, o tai, kas galėtų būti. Fantazija tapo reikšmingesnė nei kritika, vizijos aplenkė pragmatiką.

XX a. 5–8-ajame dešimtmečiuose rinkodaros specialistai suartėjo su filosofija, kuri nagrinėja mąstymo ir tiesos formas bei prasmingos būties sampratą. Pradėta kalbėti apie rinką kaip specifinę pasaulio suvokimo formą. G. Deleuze ir F. Guattari pastebi, kad rinka ne tik išlaisvina darbo jėgą, apie ką kalbėjo A. Smitas, bet ir „deteritorializuoja“ ženklus ir paverčia juos globalinės rinkos dalyviais.

Nors šiuolaikinį mąstymą ir lemia tai, kad globalinė rinka deteritorializuoja visus ženklus ir kiekvieną industriją, tačiau galima nesutikti su F. Jamesonu, teigiančiu, kad gamybos tikslas nebėra jokia bendruomenė. Iš tiesų atitolimas nuo bendruomenių ir subkultūrų buvo ryškus XX a. pradžioje ir viduryje, plečiantis masinei, globalinei vartotojų visuomenei. Tačiau šiandien rinkos dalyviai ieško veiklos pastovumo, kurį randa arba kūrybiniuose, strategiškai reikšminguose proveržiuose, arba santykiuose su valstybės ideologijomis, arba kurdami bendruomenines, subkultūrinės vartojimo nišas. Reikia pastebėti, kad šios jau neturi nieko bendra su

tradicinių bendruomenių teritoriškumu. Visas bendruomenes šiuolaikinis kapitalizmas traktuoja kaip organinius ženklinius konstruktus, kurie gali būti iškonstruojami ir surenkami kitose vietose ir situacijose – taip bendruomenių tipai plinta po pasaulį. Geriausias pavyzdys – tarptautiniai „Rotary“ ir „Lions“ klubai.

Gamybos globalizacija, sudėtingi prekių ir ženklų paskirstymo mechanizmai, milžiniškų logistikos centrų ir prekybos tinklų funkcionavimo principai pralenkia kasdienio mąstymo galimybes tai suprasti, jų veikla yra iracionali eiliam vartotojui ar net smulkiam gamintojui. Kita vertus, rinka formuoja, ugdo, keičia šiuolaikinio vartotojo mąstymą, atlieka sudėtingas edukacines funkcijas ir ugdo žinias, gebėjimus, nuostatas, juos specializuoja ir motyvuoja. Rinka motyvuoja tam, kas turėtų būti traktuojama kaip teisinga, prasminga, gražu, laisva, pareiginga, ir kartu ugdo naujus žmogiškuosius išteklius. Šiuolaikiniai prekybos tinklai prekiauja ne tik prekėmis, bet ir užtikrina modelio „prekė plus kultūrinis įvaizdis“ funkcionavimą. Šis modelis, pavyzdžiui, yra būdingas moderniai konceptualiai reklamai, siekiančiai būti kondensuotomis kultūros išraiškomis, audiovizualiais epochos aforizmais. Daugelis prekių be šių aforistinių prasminių priedų nėra vartojamos: jos nežadina sentimentų, nesukelia anekdotinių prisiminimų, neskatina intelektinei diskusijai. Priežastis – jos menkai panardintos į viešų, populiarių, atpažįstamų prasmių sūkurį. Todėl šiuolaikiniai literatūriniai bestseleriai, holivudiniai kinas, muzikiniai vaizdo klipai, humoro laidos ir kasdienės vartojimo prekės (mineralinis vanduo, muilas, traškučiai, batai ir kt.) susilieja į vieną sąveikų procesą.

Subtilioji įtikinėjimo galia

Politikos mokslų atstovas, propagandos kritikas ir pragmatikas, kontekstinio ir psichoanalitinio analizės metodų politikos moksluose propaguotojas Haroldas D. Lasswellas bendroje knygoje su filosofu Abrahamu Kaplanu nagrinėja įtikinėjimo ir galios santykius šiuolaikinėse visuomenėje ir valstybėje, pabrėžia galios ir visuomeninių vertybių santykį. Jie pastebi, kad galia yra gerbiama vertybė, kurią politikos mokslai, ar jie būtų susieti su santvarkos klausimais (*polity*), ar su politiniais sprendimais (*politics*), ar su viešosios politikos ir visuomenės interesų sfera (*policy*), privalo nuosekliai nagrinėti kaip pamatinį reiškinį. Šie autoriai aiškiai skiria galios vertę ir galią veikti kitų žmonių vertybes ir sprendimus. Jų pateiktas socialinės-politinės galios apibrėžimas skamba taip:

Valdžia yra dalyvavimas sukuriant sprendimus: G turi valdžią H atžvilgiu dėl verčių K, jei G dalyvauja priimant sprendimus, paveikiančius H K-politiką (Lasswell, Kaplan, 1952: 75).

Pavyzdžiui, mokesčių inspektoriaus ar miesto tarybos nario galia skiriasi gebėjimu veikti skirtingus vertybinius H subjekto sprendimus. Inspektorius veiks mokestinius sprendimus (K vertybes) ir veiksmus, o tarybos nario sprendimai gali būti susieti su pripažinimo ir pagarbos klausimais (tarkime, E vertybes). Taigi nėra abstrakčios vertybinės galios, ji visada yra niuansuota tam tikrais santykiais, t. y. diskursais ir jų tvarkomis. Sankcijos yra priemonė, kad geistinas sprendimo efektas būtų pasiektas, kad galios veikiamas asmuo pats padarytų tai, ko iš jo norima. Savo ruožtu sankcijos remiasi paslėptomis ir atviromis prievartos formomis ir jėga. Vertybinė pasaulio įvairovė, šiuolaikiniai jo niuansai numano ir subtilias, tikslingas galias, kurios yra neįmanomos be tikslingai panaudotų įtikinėjimo priemonių, išvystytos vaizdų ir žodžių retorikos bei juos atitinkančių įstatymų.

Tikslingos, niuansuotos, su konkrečiomis vertybėmis susietos galios vertė priklauso nuo sprendimo, kuris stiprinamas ir palaikomas tam tikrų įsivaizduojamų sankcijų. Šiuo aspektu Laswello ir Kaplano požiūris koreliuoja su vėliau Foucault, Lacano išplėtotu diskurso ir interpeliacijos santykio teorija. Diskurso galia priklauso nuo jo konkretaus turinio, niuansuotumo, susietumo su konkrečia gyvenimo sfera ir gebėjimo apklausti, sankcionuoti, normuoti. Atitinkamai ir galia sietina su vertybėmis matuojamu gebėjimu sankcionuoti. Geriausios sankcijos yra tos, kurios priimanos kaip savaime suprantamos. Jos priklauso nuo tradicijos, auklėjimo, idealų, pasitikėjimo, galiausiai – nuo įtikinėjimo ir sankcijų.

Galia, susieta su vertybiniais sprendimais, lemia asmens orientaciją, pasirinkimus, įsitikinimus, konkrečius veiksmus ir viešą argumentaciją. Kita vertus, toks įtikinėjimas priklauso nuo jo susietumo su konkrečia politine arena, tarkime, viešosios politikos. Prisiminkime, kad sovietinių laikų partijos generalinio sekretoriaus pranešimai partijos suvažiavimuose apie bendruosius šalies uždavinius buvo neefektingi. Jie savaime nenurodydavo, kokie galimi vertybiniai sprendimai atitinkamose gyvenimo sferoje, o jei tai darydavo, tai labai abstrakčiai ir neefektingai. Kai norima paveikti asmenį, esantį konkrečioje konflikto ir veiksmo arenoje, vartojama kalba, įsakymai ir sankcijos turi aiškiai koreliuoti su šia sfera būdingomis vertybėmis. Todėl galios poveikis, pasak Laswello ir Kaplano, turi būti pamatuojamas įtakos mastu, apimtimi ir konkrečia sritimi.

Pavyzdžiui, šiandien Lietuvos Respublikos Vyriausybė taip formuoja galią paveikti cukrinių runkelių augintojus, aiškiai įvardydama, kuriems ūkininkams tai galima daryti, kokios leidžiamos jų produkcijos apimtys bei kokiuose rajonuose ir kokiems ūkininkams tai leidžiama daryti. Šie įsakymai lydimi įtikinėjimo procedūrų ir ekonominių sankcijų. Galbūt daugelis ūkininkų norėtų kitaip elgtis, pageidautų kitokios žemės ūkio politikos, tačiau nuorodos į ES, Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimus, žiniasklaidos formuojama nuomonė apie šios veiklos naudą valstybei, įvardijamos perspektyvos bei sankcijos priverčia žmones paklusti ir vadovautis nurodytomis vertybėmis.

Lasswellas ir Kaplanas taip pat pastebi, kad politiniam žmogui (*homo politicus*) būdingas siekis maksimizuoti savo galias, paveikti kaip įmanoma platesnę vertybinių sprendimų sferą. Jie pastebi, kad šis galios siekimas nėra tapatus rinkos sferai ir ją labai dažnai peržengia, netgi pažeidžia. Pagaliau vertybinė galia priklauso nuo jos poveikio stadijų, t. y. laiko ir situacijos pamatuotų etapų. Skatinimas paklusti tam tikrų sprendimų sferoje ir adekvačiai elgtis numano tam tikrą įtikinėjimo, mokymo, skatinimo lauką. Jie taip pat pastebi, kad demokratijos ir laisvos rinkos sąlygomis tą patį santykių subjektą vienu metu veikia daugelis vertybinių, normatyvinių galių. Paliepiamų ir įtikinėjimų susidūrimas reikalauja tam tikro galios determinacijos proceso. Jis sudarytas iš įtikinėjimų konfrontacijos, kovos, argumentacijos, boikotų, derybų (Lasswell, Kaplan, 1952: 81). Tai yra būtini galios nukreipimo veiksmai.

Lasswellas ir Kaplanas pastebi, kad galia priklauso nuo šių veiksnių: pagarbumo (įsakymo gerbti), dorybingumo (įsakymo laikytis normų), prisirišimo, gerovės, turto, gebėjimų, išsilavinimo. Atsižvelgdamas į minėtus moralinius, gerovės ir kompetencijų veiksnius, jie išskiria net 64 galios formas. Keletas jų išskirtų socialinės-politinės galios formų: pagarba, įtaiga, ištikimybė, prievarta, įsakinėjimas, indoktrinacija, administravimas, auklėjimas, asmeninė įtaka, smurtas, ekopolitinė galia, kompetencijos, vadovavimas... (Lasswell, Kaplan, 1952: 82) Matyti, kad visos galios formos vienaip ar kitaip siejasi su žmogaus orumo ir moralės reikalais, su prievarta ir administracine valdžia, galiausiai su įvairiomis įtaigos formomis.

Lasswellas ir Kaplanas pastebi, kad įtikinėjimo galia, susieta su visais jos etapais, situacijomis ir niuansais, gali būti siejama ir su pedagogika, ugdymo procedūromis, pavyzdžiui, išsilavinimo veiksnio sankirta su gebėjimų veiksniumi suponuoja instruktavimo galią. Ji sutinkama bet kurioje mokykloje, universitete, įmonėje, organizacijoje. Vis dėlto švietimo ir

gebėjimų sąveikos neturėtų būti apribojamos tik instruktažu kaip naudoti instruktažo galia. Vis dėlto informavimas apie veiklos tvarkas yra specifinė galios taikymo forma, kuri aiškiai susieta su sankcijomis, auklėjimu, anonimine instrukcijų galia. Tokio ugdymo, švietimo, instruktavimo metu skiepijama ištikimybė vertybėms, tvarkai, pagarba jų pagrindu sukurtiems įstatymams, patriotizmas. Sociopolitinė galia kartu su propaganda ir edukacija siekia ne tik trumpam paveikti individą, bet ir formuoti subjektą, jo įsitikinimus, *habitus*, reikšmingus ilgą laiką.

Lasswellas ir Kaplanas parodo, kad galia veikia moralinius žmogaus įsitikinimus, pavyzdžiui, pagarbą, meilę, religingumą, ištikimybę, pasiaukojimą. Panašiai kalba ir kiti propagandos ir viešųjų ryšių analitikai: E. Bernays, C. Even. Pastebima, kad geriausiais būdais manipuluoti – formuoti asmenybę, įskaitant jo moralines pažiūras, jo vidinę struktūrą ir taip veikti egzistenciškai reikšmingus asmenybės ir bendruomenės klodus.

Šiandien reikėtų aiškiai susieti tapatybės, struktūrinės galios, siejamos su *habitus* konstravimu, su propaganda arba nuosekliu instituciniu įtikinėjimu. *Habitus* terminas visų pirma išplėtotas M. Mausso antropologijoje, vėliau – P. Bourdeau sociologijoje. *Habitus* yra stabilus, su kūniškomis ir kognityvinėmis elgesio ir samprotavimų schemomis susijęs įprotis. Šis įprotis yra struktūrinė galia, kuri konstruojama bendruomeninės tradicijos arba religijos (bažnyčios) per ilgus ir nuoseklius pakartojimus nuo pat ankstyvos vaikystės. Toks *habitus* tampa pamatine asmenybės schema, presuponuojančia vėlesnius asmens pasirinkimus, pasaulėjautą, emocinį ir kognityvinį santykį su pasauliu, taip pat ir sprendimus. Tačiau dabar *habitus* formuojanti vaidmenį perima edukologija, artimai susijusi su propaganda. Propaganda, viešieji ryšiai kaip socialinės inžinerijos priemonė įgalina didesnę *habitus* dinamiškumą, o edukaciniai procesai padeda kontroliuoti ir užtikrinti jo raidą.

Šiuolaikinė edukologija Lietuvoje bemaž nediskutuoja *habitus* formavimo procedūrų, o nuosekli propaganda yra pakeista atsitiktinių viešųjų ryšių projektų ir taip vadinamojo *Hidden curriculum* įtakos.

Taigi įtikinėjimo galia siejama su nuosekliomis, ilgus metus trunkančiomis, tikslingai organizuojamomis įtikinėjimo praktikomis, kurios sukuria pamatines asmenybės elgesio ir mąstymo schemas. Propaganda ir mokykla siekia šį procesą kontroliuoti ir racionalizuoti.

M. Foucault disciplina ir panoptikumus *versus* įtikinėjimo galia

Foucault pastebi, kad daugelis galios šaltinių ir priemonių, suformuotos po XVII a., turi aiškius bio-galios ir diskursų-galios požymius su aiškiai apibrėžta disciplina. Disciplina yra kūniškųjų *habitus* formavimo priemonė, su kuria kuriamas lanksčiai formuojamas kūnas, nuo jo atskiriama asmens galia. Būtent toks kūnas yra paklusnus ir efektyvus. Foucault rašo:

Disciplina gamina nuolankius, ištreniuotus, „paklusnius“ kūnus. Disciplina gausina kūno jėgas (ekonominės naudos požiūriu) ir jas mažina (politinio paklusnumo prasme). Vienu žodžiu, ji atskiria galią nuo kūno; ji pažadina ir stengiasi ugdyti kūno „uolumą“, „darbingumą“; kita vertus, ji pasinaudoja atsirančią energija, galia ir nejučia užmeta griežtą pavergimo tinklą. Ekonominis išnaudojimas tik atskiria darbo jėgą nuo jos pagamintų produktų, o disciplinarinė prievarta, galima sakyti, įtvirtina ryšį tarp didėjančio uolumo ir stiprėjančio dominavimo, kuriam paklūsta kūnas (Foucault, 1998: 168).

Disciplina yra tam tikra tvarka, kuri pamažu apraizgo visą šalį ir už kurią nėra atsakinga jokia konkreti institucija. Discipliną formuoja nemažai gamybinių, saugumo, kultūros, mentaliteto, bažnyčios, mokslo, tradicijos veiksnių. Ji taip pat skiriasi nuo klasės, socialinės grupės, užsiėmimo formos. Apie discipliną Foucault rašo:

„Disciplinos“ negalima tapatinti nei su viena kokia institucija, nei su vienu koku aparatu. Tai valdžios tipas, jos realizavimo modelis su savo instrumentais, technika, metodais, įgyvendinimo lygmenimis ir taikiniiais. Tai tam tikra „valdžios“ fizika arba anatomija, tam tikra technologija. Ir ja gali apsiginkluoti tiek „specializuotos“ institucijos (pataisos kalėjimai arba XIX a. *maisons de sorrection*), tiek institucijos, pasitelkiančios ją kaip pagrindinę priemonę konkrečiam tikslui pasiekti (mokyklos, ligoninės), tiek jau egzistuojančios instancijos, šitaip sustiprinančios arba reorganizuojančios savo vidinius valdžios mechanizmus (vieną dieną reikės parodyti, kaip „disciplinavosi“ šeimos, o labiausiai tėvų–vaikų grandies santykiai, pradėdant klasikiniu amžiumi absorbavę iš išorės ateinančias mokyklinės, karinės, vėliau ir medicininės, psichiatrinės, psichologines schemas, ir kaip disciplinarinis normalumo-amoralumo klausimas pirmiausiai imamas kelti šeimoje), tiek aparatai, discipliną pavertę vidinio funkcionavimo principu (Napoleono epochoje pradėtas administracinio aparato disciplinavimas), tiek pagaliau valstybės aparatai, kurių svarbi, nors ne vienintelė funkcija, yra siekti disciplinos išgalėjimo visos visuomenės mastu (policija) (Foucault, 1998: 254).

Disciplina tampa galios realizavimo priemone, būdu suvaldyti mases, įvairovę. Pasitelkę ją, patys individai pradeda kontroliuoti savo kū-

nišką ir kaip to pasekmė – mąstymo – elgesį. Iš disciplinos sąvokos kyla savikritiškumas sau pačiam ir artimiesiems pradedamos taikyti prievolės. Disciplinos diegimas yra tokia galios meistrystė, kai patys subjektai plėtoja diegiamas tvarkas ir įsitikinimus. Pakeistinis mąstymas, kurį formuoja propaganda, būtų neefektyvus be disciplinos. Patriotiškai nusiteikę kariai ir partizanai savo įsitikinimus susiedavo su higienos, dienos ritmikos, judėjimo trajektorijų disciplina, net jei nebūdavo jokie įsakymo ar tiesioginės kontrolės. Tokių disciplinuotų ir įsitikinusių kūnų kūrimas buvo didelis XVIII–XIX a. pasiekimas. Sun Czu, Machiavellio samprotavimai apie karo meną yra mažai efektyvūs, nes nė vienas jų nekalba apie masių disciplinavimo ir pakeistinio mąstymo formavimo sukeliama galios efektą. Foucault pastebi: „Globaliniu mastu disciplina yra technika, padedanti suvaldyti žmoniškąsias daugybes“ (Foucault, 1998: 257).

Foucault mano, kad galia pasireiškia gebėjimu paveikti detales, mikroprocesus, ji turi būti niuansuota, pritaikyta kiekvienai klasei, grupei, heterogeniškam individui. Toks pritaikymas negalimas tik disciplinuojant. Reikšmingas yra ir panoptikumumas: valdžios gebėjimas prasišverbti į visas gyvenimo sferas pasinaudojant tikslingais instrumentais. Todėl svarbu kurti atviras sistemas: ne kazarmų tipo mokyklas, o mokyklas, kurios galėtų stebėti tėvus, aprašyti jų elgesį su mokiniais, jų namus, buitį ir ją reglamentuoti ugdymo požiūriu. Reikėtų steigti ne tik milžiniškas ligonines, bet ir dispanserius, kurie padėtų kontroliuoti higieną, ligos protrūkius. Tačiau ne tik kalėjimai, bet ir rūpinimasis alkoholikais, narkomanais, socialinis darbas, kuris prasismelkia iki kiekvieno nuskurdusio žmogaus ir net benamio – visų jų klasifikacija ir buities norminimas ir yra panoptikumo vaizdai. Panoptikumumas yra neteisingai tapatinamas su nacistine ar sovietine totalitarine sistema. Šiuolaikinė valstybė vis dar išlieka panoptikumu ir tik taip geba būti efektyvi. Įdomi pastaba, kurią galima suprasti kaip adresuotą Gui Debordui, rašiusiam apie reginio, spektaklio visuomenę:

Mūsų visuomenė – ne reginio, o priežiūros visuomenė. Po vaizdų paviršiumi – iki kaulų smegenų persmelkti kūnai. Didžioji mainų abstrakcija pridengia kruopštų ir konkretų naudingų jėgų muštrą. Komunikacijos kanalais kaupiamas ir centralizuojamas žinojimas. Ženklų žaismas apibrėžia valdžios išitvirtinimo vietas. Mūsų socialinė santvarka nežaloja, nevaržo ir nekeičia harmoningos individo visumos; individas čia kruopščiai gaminamas pajungiant ištisą jėgų ir kūnų taktikos arsenalą (Foucault, 1998: 256).

Remiantis šia citata, galima supriešinti įtikinėjančios Laswello bei Kaplano ir Foucault disciplinuojančios / kontroliuojančios galių sampratas. Pastebėta, kad Foucault teiginiai yra susieti su XVII–XIX a. Europos raida, ekonomikos, mokslo, militarizmo ir penicitarinių praktikų plėtra. Tuo metu buvo siekiama kurti ir kontroliuoti, Gellnerio žodžiais tariant, modulinį subjektą, arba, pasak H. Marcuzės, – vienmatį žmogų. XX a., priešingai, rinkos raida numato galimybę keisti žmogaus tapatybes, gebėjimus, nuostatas, vertybes ir be nuoseklios propagandos, viešųjų ryšių ir įtikinėjimo mechanizmų negalima apsieiti. Propaganda užtikrina ne tik masių mobilizaciją. Rinkos sąlygomis, veikiant lanksčioms viešųjų ryšių technologijoms, socialinė inžinerija tampa kokybiškai efektyvi. Pagaliau galima rinką ir mases reguliuoti vaizdais, reginiais, o ne tik disciplina. Todėl šiame straipsnyje laikomasi abiejų nuostatų: šiuolaikinę galią užtikrina tiek disciplinos / kontrolės mechanizmai, tiek įtikinėjimo procedūros ir reginių industrijos. Pagaliau nevertėtų visiškai sutikti su Foucault mokyklų kaip disciplinavimo ir panoptikumo mechanizmo interpretacija. Foucault nesigilina į ugdomąjį turinį ir jo didaktiką, kuri veikia susieta su įtikinėjimo, o ne disciplinos instrumentais. Ne veltui jėzuitai, kurių pavyzdį jis pateikia kaip disciplinos ir panoptikumo iliustraciją, taip pat aktyviai plėtojo propagandą, siekdami evangelizuoti visuomenę ir gilinti jos žinias apie Dievą, pasaulį ir žmogų.

Foucault nagrinėja galią (*puissance*) ir valdžią (*pouvoir*), jų sąsajas. Valdžios ir galios santykį vienas pirmųjų apmąstė F. Nietzsche, svarsydamas šį teiginį: *Wille zur Macht – Valia galiai*, kurią daugelis vertėjų verčia kaip *Valių valdžiai* (pvz., rusų filosofinėje tradicijoje verčiama *Воля к власти*). Savo kūrybos pradžioje Foucault, tęsdamas Frankfurto socialinės kritikos mokyklos pradėtą Švietimo epochos kritiką ir ant-rindamas F. Baconui, teigė, kad žinojimas yra galia. Tačiau netrukus jo galios supratimas keitėsi ir jis pradėjo tyrinėti anonimines, struktūrines valdžios formas, kurios yra detalizuotos, tikslingos. Pavyzdžiui, jis, nagrinėdamas teismo institucijų kaitą didžiųjų revoliucijų laikotarpiu (pirmiausia Prancūzijos – 1792–1793 m., 1848 m., 1871 m.), pastebėjo, kad teisinę galią revoliucionieriai realizuoja diskredituodami ir kovodami prieš senąsias teises institucijas bei prieš naujas konkuruojančias klases ir taip įgalina naująją ideologiją, pvz., smulkiosios buržuazijos. Teisimai ir teisė, kurią kūrė jakobinai 1792–1793 m., buvo tiesiogiai nukreipti prieš senąją monarchinę teisę ir siekė sulaukyti proletariato ir deklasuoti masių teisybės įvaizdžio. Ši teisės galia yra ne apskritai „žinojimas“, o

aiškus ideologinis pasaulio suvokimas ir tolesnis jo konstravimas, patvirtinant savo pažiūrų teisėtumą, kuriant naujas teisės institucijas, naikinant ar smarkiai reformuojant senąsias. Foucault akcentuoja, kad naujų teisės institucijų (pvz., liaudies teismų Didžiosios revoliucijos metu) nereikėtų laikyti nauju, platesniu teisingumu, o priemone pakeisti galią (Фукко, 2002: 19–80). Vėliau, pasibaigus revoliucijų ir reformų laikotarpiui, šis ideologinis teisės aiškumas išnyksta, užleisdamas vietą žinojimo galios iliuzijai.

Foucault pabrėžia, kad valdžios prigimties visiškai neatskleidė nei Marxas, nei Freudas, nors šie ir parodė eksploatacijos prigimtį ir iracionalių geismų reikšmę. Valdžios prigimties taip pat nepaaiškina nei valstybinio valdžios aparato veikimas, nei žinių interpretacija. Visuotiniu, svarbiausiu valdžios, plačiąja prasme – galios – subjektu laikomas valstybės valdymo aparatas, dominuojančios klasės (feodalai, buržuazija, proletariatas), anoniminės tradicijos, diskursai. Tačiau visi jie remiasi jau egzistuojančiomis disciplinarinėmis tvarkomis ir panoptikumu, kuris užtikrina disciplinos korekciją ir raidą. Tie, kas remiasi minėtomis struktūromis, jų funkcionavimu, įgauna anoniminę galią (*de facto*) ir pagal nustatytą tvarką įgyja normatyvinę valdžią (*de jure*).

Diskurso kilmės kompleksiskumas ir priklausymas nuo chaotiškai sąveikaujančių sąlygų nesuteikia galimybės aiškiai apibrėžti diskurso galios. Todėl Foucault diskurso galia laiko pusiau struktūruotą jėgą, kuri kyla iš to, ką ji pati pagimdo: žinių, pokalbių, socialinių santykių ir institucijų. Ryškiu struktūruoto diskurso požymiu laikoma kriminalinė teisė. Tačiau siekiant kontroliuoti, pvz., prekybą narkotikais, nuolatos kuriamos naujos strategijos, taktikos, įstatymų paaiškinimai, potvarkiai ar naujos iniciatyvos, kurios nepriklauso nuo įstatymų leidėjo ar narkotikų prekeivio. Šio diskurso (susijusios su kriminalinės teisės dėl prekybos narkotikais) plėtrą lemia visuomenės papročiai, vartojimas, pasaulio narkotikų rinka, vietinės valdžios potvarkiai, įstatymai, populiariosios kultūros mados, emancipacijos ir švietimo pobūdis ir kt. Šiuo atveju vėl grįžtama prie disciplinos ir įtikinėjimo, panoptikumo ir reginių visuomenės santykio. Viešieji ryšiai, manipuliuojantys įtikinėjimo instrumentais, užtikrina ir viešųjų diskursų ir siauriau – ideologijų – raišką. Taigi diskursas vienu metu susijęs su disciplina ir panoptikumu, įtikinėjimu ir viešosios nuomonės sfera. Todėl bet kuris didesnę galią visuomenei turintis diskursas yra prieštaringas.

Jei šiandien pradėti nagrinėti tokias Lietuvos institucijas kaip SODRA, Aukščiausiasis teismas, tam tikra ministerija (Žemės ūkio, Švietimo ir mokslo ir kt.), galima pastebėti šios institucijos veiklos dvi-prasmiškumą, kuris persismelkia ir į viešąjį jos diskursą. Viena vertus, kiekviena šių institucijų turi griežtą vidinį veiklos reglamentą, plėtoja savo darbuotojų stebėjimą, kontrolę, disciplinuoja jų elgesį kartais iki mažiausių smulkmenų. Kita vertus, visos jos yra priverstos laikyti skyrius ir asmenis, kurie atsakingi už visuomenės informavimą, viešąją nuomonę, o tai bet kada gali deformuoti institucijos veiklą.

Žvelgiant į išryškintą įtikinėjimo, reginių visuomenės, disciplinos ir panoptikumo susipriešinimą, kuris šiandien vis labiau ryškėja plintant kūrybinėms industrijoms ir intensyvėjant globalizacijai, kyla klausimas dėl galios meistro funkcijų šioje aplinkoje. Panoptikumo pasaulio galios meistras klasifikacijų ir valdžios struktūrų pagalba gali kontroliuoti labai plačią ir kartu itin detalizuotą sferą. Tačiau jam labai sunku sekti ir veikti procesus, kuriuos geriau kontroliuoja ir formuoja tokios įtikinėjimo procedūros kaip propaganda, viešieji ryšiai.

Kyla kiti klausimai: ką galima būtų laikyti diskurso galios meistru? Kas yra tie asmenys, kurie vienu metu tenkina struktūros poreikius, užtikrina discipliną, tačiau kartu išlaiko visą informacinės visuomenės spaudimą ir geba viešai manipuliuoti masėmis? Be abejonės, kalbama apie laikotarpį, kai buvo kuriamos valstybinės propagandos ministerijos, nevengusios viešo melo, manipuliacijos, spektaklių kūrimo. Vienas ryškiausių tokio ambivalentiško tandemo pavyzdys – Goebbelso ir Hitlerio bendradarbiavimas. Hitleris tikėjo tuo, ką darė ir kūrė kartu su gausiu būriu padėjėjų idealiai veikiančią nacistinės valstybės mašiną, su visu jos darbštumu, karine disciplina, eugenikos mokslu, skirtu išgryninti pasaulio arijų rasę ir sunaikinti žydus ir slavus. Tačiau šalia veikė milžiniška įtikinėjimo, propagandos sistema, kuri leido sau, visuomenei ir ypač užsienio šalims kalbėti apie kitokius ketinimus ir pasiekimus, nei jie atsitikdavo tikrovėje. Itin stipriai propaganda veikė mokyklas, pvz., nacistinės Vokietijos, kur tvarka, disciplina, kraštutinė socialdarwinizmo teorija buvo papildoma melaginga indoktrinacija, religine ir istorine mitologija.

Po Antrojo pasaulinio karo propagandos ir disciplinos sąveika ne tik nesumažėjo, o tapo visuotinė, itin ambivalentiška, įgalinanti platesnę ir įvairesnę disciplinos ir įtikinėjimo konkurenciją ir bendradarbiavimą. Didieji galios meistrai šiandien remiasi abiem veiksniais – jų priešybėmis ir sąveikomis. Galios meistras siekia užsitikrinti laisvę, plėtoti as-

meninius gebėjimus, tačiau ir užtęsti disciplinavimą, visuomenės raidos stebėjimą, mobilizaciją.

Šiuolaikinė viešosios nuomonės sfera yra labai įvairi, dinamiška ir labiau įtikinanti nei Goebbello laikais. Todėl galios meistras turi nešioti kaukes, vaizduoti save taip, kaip reikalauja to laikotarpio mada, pvz., būnant laisvu ir kūrybišku, tolerantišku ir liberaliu, gebėti palaikyti tam tikrą disciplinos režimą ir kontrolės ideologiją, užtikrinančią šiuolaikinės civilizacijos reproduktivumą ir kryptingą raidą.

Tinkamai valdomas viešasis diskursas virsta galia, kuri iškelia lyderį virš šiuolaikinių žmonių geismų, norų ir lūkesčių ir paverčia viešųjų interesų, vilčių ir svajonių atstovu. Vertėtų prisiminti klasika tapusią Hitlerio iškilimo istoriją. Jis iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos nespėjo pasižymėti vadybiniais, organizaciniais, komandinės veiklos gebėjimais, neturėjo lyderystei būtinų finansinių, politinių, intelektualinių išteklių. Jam buvo būdingi tik charizmatiko bruožai, kuriuos menkino jo paranojinis polinkis rasizmui. Tačiau Hitlerio gebėjimas (atsitiktinumas?) būti kartu su troškimų chaoso valdomomis Vokietijos masėmis ir oratoriškas kalbėjimas to, ko jos labiausiai troško ar tikėjo, iškėlė jį į Vokietijos lyderio poziciją. Tačiau ar Hitleris tapo galios meistras? Kyla dėl to abejonių. Jis taip ir liko diskurso ir masių troškimo, pagaliau partijos lyderiu, diktatoriumi, tačiau ne tuo, kuris sąmoningai manipuliuoja tektoniniais judėjimais, ne tuo, kuris geba būti racionali lyderiu.

Remiantis išsamia Simono Montefiore (2007) apie jaunąjį Staliną biografija, galima teigti, kad būsimasis diktatorius, dvidešimtmetis seminaristas, pasižymėjo polinkiu studijoms, skaitymui, tačiau drauge buvo vienas žiauriausių Tbilisio nusikalstamų gaujų vadeivų. Jis gebėjo sujungti plėšikavimo veiklą su gilinimusi į kultūrą, vėliau – ir į socialdemokratų ideologiją. Visa tai rodė jo netrivialumą, ankstyvą lyderystę, gebėjimą peržengti bet kurias moralės ribas. Tačiau viešumos požiūriu Stalinas be abejonės nusileido didiesiems Rusijos revoliucionieriams: G. Plechanovui, V. Leninui, L. Trockiui, N. Bucharinui. Stalinas nebuvo oratorius, viešas herojus, po 1917 m. revoliucijos netapo labai populiarus partijoje, nors ir pasižymėjo intelektualumu, suderintu su žiaurumu, klasta, gebėjimų valdyti pagrindines smogikų grupes. Visa tai kėlė baimę, bet nedidino šlovės. Kita vertus, Stalinui, skirtingai nuo Hitlerio, būdingi daugelis makiavelistinių ir nyčėaniškų lyderio bruožų. Todėl galima teigti, kad jis buvo tam tikro tipo galios meistras. Jis nemokėjo pasinaudoti atvirų komandų ir pasitikėjimų tinklų suteikiamais privalu-

mas, tačiau puikiai naudojosi klasta, žiaurumu, išskaičiavimais, intelektu. Trockis buvo viešas herojus, partijos žvaigždė, talentingas rašytojas, tarptautinio Kominterno numylėtinis. Tačiau po revoliucijos ir pilietinio karo Rusijoje bolševikų partijoje dominavo vietiniai, iš kaimo kilę, didesnio išsilavinimo neturintys, pilni baimės ir nepasitikėjimo partijos vadovai, kurie minėtus Trockio privalumus galėjo įvertinti ir kaip neigiamus bruožus. Stalinas, stokodamas viešumos patirties, pasinaudojo V. Bucharino propagandiniiais gebėjimais, jo sukurta plačia įtikinėjimo sistema ir drauge neutralizavo Trockio privalumus. Paprastumas, klasta, žiaurumas, propaganda nugalėjo literatūrinį, oratorišką Trockio talentą ir jo populiarumą tarp aukščiausio partijos elito. Šiuo požiūriu Stalino meistrystės negalima paaiškinti tik Foucault siūlomais valdžios analizės instrumentais. Tačiau neabejotina, kad Stalinas pasirinko diskursyvia, disciplinos ir visuomenės struktūros ir propagandos teikiama galia.

Įtakingiems diskursams būdinga anoniminė, beasmenė, sunkiai kontroliuojama galia. Vis dėlto ji yra veikiama disciplinos ir propagandos priemonių. Viena vertus, ši kompleksinė diskurso galia pasirodo sukonkretintais pavidalais: konkreti valdžios institucija ar asmuo – diskurso subjektas. Kita vertus, individualizuotą, su konkrečiu objektu siejamą diskursą kontroliuoja ne pavienis asmuo, o kompleksinė visuomenės, bendruomenių, rinkos santykių visuma. Foucault teigia:

Aš manau, kad kiekviena visuomenė kontroliuoja, daro atranką, organizuoja ir perskirsto diskurso gamybą, atlikdama visa tai vienu metu ir pasitelkdamas tam tikras procedūras, kurios turi prislopinti diskurso galias ir pavojus, suvaldyti jo įvykių nuspėjamumą, išvengti jo sunkaus, gąsdinančio materialumo (Foucault, 1998: 7).

Remiantis šia pastaba, galima teigti, kad socialinės inžinerijos priemonės, susietos su kontroliuojama propaganda, viešaisiais ryšiais ar viešąja kritika, yra būdai, kaip reguliuoti anoniminių diskursų raidą, kontroliuoti juos ir taip apriboti juos atstovaujančių subjektų galia.

Erico Wolfso antropologinė galios samprata

Wolfas (1923–1999) – vienas politinės ekonomijos paradigmu politinėje antropologijoje kūrėjų. Savo knygoje jis aptaria struktūrinę galia, kurią išreiškia gamybos būdas ir jo suponuojami santykiai dėl gamybos priemonių ir pasiūlos-paklausos proceso. Šiuos santykius, paklausą, lūkesčius ir viltis reprezentuoja ideologijos, diskursai ir juos atstovaujanti

žiniasklaida, knygos. Ideologija Wolfas vadina kompleksą reflektuojamų idėjų ir įsitikinimų, kurie gali būti naudojami motyvacijos, edukacijos, identifikacijos, mobilizacijos bei kitais tikslais ir, svarbiausia, padeda įsteigti ir užlaikyti tam tikrų santykių subjektą, kuris šiuos santykius ir ideologiją pradeda laikyti savo esme. Todėl ideologija gali būti laikomas mitas, religinė dogma, politinė teorija, vieningas idėjų kompleksas.

Wolfas pastebi, kad struktūrinė galia kyla iš gamybos būdo, gamybinius santykius atstovaujančių interesų pusių ir jų idėjas išreikiančių ir patvirtinančių ideologijų. Šiuo atveju randama priešybė: tarp gamybos būdo ir ją aiškinančių ideologijų. Kadangi gamybiniai santykiai suponuoja skirtingas santykių puses, tai taip pat sukuria ir priešiškas galias bei jas pateisinančias ideologijas. Tokiu atveju prieštarauja ir konkuruoja asmenys dėl gamybos priemonių ir santykių, ideologijų ir interpretacijų skirtumų. Įvairovė dar padidėja, kai konkretūs žmonės, atstovaudami ideologijas, jų vedini ištraukia į konkrečių procesų įvairovę (Wolf, 1982). Galų gale ši ambivalentiškai ideologiškai išreikšta struktūrinė galia virsta kurios nors formos valdžia su visu savo administraciniu valdymo aparatu. Galia šiuo atveju priklauso nuo jos organizavimo, pavertimo valdžia būdu. Tačiau priešingai nei Marxas, Wolfas nekalba apie kurios nors klasės ar tautos misijas ar valdžios užgrobimo projektus. Priešingai, jis kritikuoja įvairias hegemonijas, ypač JAV ir Vakarų Europos centristines, taip pat ir mesianistines marksizmo išvadas bei pateikia nemažai antropologinių pavyzdžių apie struktūrinės galios, ideologijos interpretacijos ir valdžios organizacijos būdus.

Knygoje *Įsivaizduojama galia. Viešpatavimo ideologija ir krizė* (Wolf, 1999) tyrimus jis iliustruoja išsamiais pavyzdžiais: actekų, Kwakiutl genties (iš Britų Kolumbijos Vankuverio salos) ir nacistinės Vokietijos. Wolfas, kaip ir kitas antropologas M. Harris, kalba apie depersonalizuotą galios arba tiesiog struktūrinės galios egzistavimą, kurios negalima paaiškinti vidiniais genties pasakojimais. Šios galios buvimą atspindi turto ir skurdo priešybė, neišsivystymo ir klestėjimo opozicijos, nesąmoningas paklusimas imperializmo įtakai, demografiniai pokyčiai, eksploatacijos formos, užterštumas ir degradacijos mastai, nedarbas, militaristiniai-industriniai kompleksai, politinės represijos, nusikalstamumo didėjimas ir pan. Kai kuriuos šių procesų galima paaiškinti regioninėmis ir globalinėmis sąveikomis, kitas – ekonomine raida, dar kai kuriuos procesus galima suvokti tik maštant apie kompleksines ir kintančias sąveikas. Taip Wolfas parodo, kad, norint aprašyti plačiai veikiančias, reikš-

mingas galias, nepakanka aprašyti tik vietinių žmonių elgesį, jų įpročius, mitus ir simbolius. Siekiant paaiškinti depersonalizuotos struktūrinės galios kilmę, reikia aptarti procesus, kurie užtikrina šią struktūralizaciją. Tokiu procesu Wolfas grįžta prie Marxo pasiūlytos gamybos ir gyvenimo santykio analizės, kuri galbūt plačiau išryškėjo E. F. Engelso antropologiniuose raštuose ir kai kuriose Marxo pastabose, ko nėra Foucault valdžios archeologijose ir geneologijose. Gamybos metu kuriamos visos svarbiausios gyvenimo formos, kartu ir visuomenės prieštaravimai. Kita vertus, gamyba ir su ja susiję santykiai – dėl gamybos priemonių, produkcijos ir pridėtinės vertės paskirstymo – tai nuolatinis, įvairiais konfliktais apipintas procesas. Tokiu būdu Wolfas išvengia perdėto sinchroniško požiūrio į struktūras ir jų funkcijas bei susieja struktūrinę galią su ideologijomis, diskursais, istorija, šiuolaikiniais politiniais-ekonominiais procesais. Tačiau jo samprotavimuose, kaip ir Foucault analitikose, antraeilis vaidmuo tenka lyderiui. Wolfas neaptaria sąlygų, dėl kurių užtikrinami asmens gebėjimai ir laisva jo saviraiška: nenagrinėjamas žaidybiškumas, kūrybiškumas, alternatyvių kompetencijų kaupimas ir pan. Jo antropologijai asmuo svarbus tiek, kiek jis geba suteikti ideologijai įvairovės, atlikti bendruomenės ar valstybės paskirtas funkcijas.

Wolfas skiria keturis galios modalumus, įpintus į socialinius santykius:

- 1) Individo potencijos ir galimybių galia. Wolfas remiasi F. Nietzsches ir N. Ellias samprotavimais ir nurodo, kad galia būdinga žmogui, o ne žaidimui ar darbui. Žmogus žaidžia su tam tikra galia, ji sustiprina darbo dvasią, o ne priešingai. Galia kyla iš individo ir bendruomenės, o ne iš darbo ar gamybos. Ši galia priklauso tik nuo individo gebėjimų ir bendruomenės santykių atitikimo. Ji yra pirminė aptariant kitas galias. Jei individas nemokės, negebės kartu su kitais bendruomenės nariais pasinaudoti karine jėga, tradicija ar ekonomine galia – visi kiti samprotavimai apie jo lyderystę yra beprasmiški.
- 2) Individo gebėjimas integruoti šią galią į socialinius santykius. Wolfas nurodo M. Weberį ir jo idėją apie galios primetimą kitam – apie įsakymą ir prievartą. Šis momentas susijęs su valdžios atsiradimu.
- 3) Galia kontroliuoti kontekstą, kuriame individo gebėjimai ir jo paveiklumas kitiems asmenims yra demonstruojami. Nuo šio galios moduso priklauso individo ir aplinkinių socialinių grupių tarpusavio santykiai ir pasipriešinimo mastas. Šiuo atveju lyderis ar komanda turi demonstruoti taktinius gebėjimus operuoti galia, kontroliuoti ir sąlygoti įvykius politinėje arenoje.

- 4) Struktūrinė galia, kuriai daugiausia dėmesio skiria E. Wolfas. Ji kyla iš gebėjimo pasinaudoti struktūrinių santykių suteikiamais įgaliojimais ir pačiam struktūruoti kitų asmenų veiksmų lauką. Ši galia susijusi su kompleksinėmis ekonomikos, ideologijos sąveikomis ir yra nuolat realizuojama rinkos santykių ir diskursų. Būtent ši galia virsta depersonalizuotomis valdymo formomis, susvetimėjusia valdžia, kurios siekia individai (Wolf, 1999: 5).

Wolfas pastebi, kad struktūrinius galios principus siekė aprašyti Marxas, kai analizavo gamybinių galių ir santykių sąveikas atskirose epochose, taip pat ir Foucault, kai aiškino struktūrinę galią, susijusią su daiktų, požiūrių, taksonomijų, kalbos santvarkomis. Vis dėlto pravartu struktūriškumo sampratą pakeisti kompleksišku ir jį paremti šiuolaikinėmis chaoso, sinergetikos teorijomis. Postmoderniosios kompleksiško teorijos apima struktūras, tačiau apmąsto jas neredukuodamos priešybių, įtampų, susipriešinimo ir apčiuopdamos procesą, laikiškumą. Kompleksiškumas taip pat nurodo idėjų, reiškinių, klasifikacijų sąveikas, nelineinius ryšius. Atrodytų, kad įvairių požymių klasifikacijos – kas ir kokiam luomui, profesijai, tapatybei priskirtina, kokie būdingi simboliai – nereikalauja proceso aiškinimo. Tačiau tokios klasifikacijos neužčiuopia tų galių, kurios sulaiko šias tapatybes, neapibrėžia nuolat pasikartojančios, reprodukuojamos simbolizacijos sąlygų. Wolfas neomarksistinis požiūris iš dalies įgalina tai daryti, nes jis struktūras nagrinėja ne kaip savaimę duotą, o kaip reprodukuojamą, atgaminamą. Vis dėlto gamybos santykių kontrolė dar nesuteikia politinės galios, kuri priklauso nuo idėjų ir ideologijų, kurios remiasi gebėjimu rašyti ir diskurso taisyklėmis. Kitaip tariant, ideologijų ir gamybos, prekybos santykių sąsaja nėra duotybė, ir jų sąveikų konfigūracijos nuolat kinta.

Taigi *habitus* – tai struktūra, kuri diktuoja pasirinkimą, sprendimą ir elgesį, ir ne tik priklauso nuo gamybos santykių, yra ne tik ugdomas ir lavinamas daugiamečių praktikų metu, bet ir atspindimas ir puoselėjamos pamatinių simbolių organizacijų: mito, kalbos, svarbiausių ritualų, prekybos ir vartojimo papročių. Dar daugiau, visos šios arachi schemos gali būti atkartojamos pasakojimų, ideologijos ir gali būti laikomos svarbiausiais simboliais orientyrais (Wolf, 1999: 63). Šiuo požiūriu Wolfas samprotavimai dera su Cl. Geertzo simbolinės antropologijos ir M. Sahlinso neoevoliucionizmo išvadomis. Wolfas teigia, kad mitų, religijų ar ideologijų atspindėtos įpročių schemos tampa laisvo, kūrybinio samprotavimo prielaida.

Vis dėlto schema, ideologija ir iš jų kylantis bei juos atitinkantys sprendimai turi didelę motyvacinę, mobilizacinę galią bendruomenei, kuriai perduodamas šis pranešimas. Pasak Wolfo, Tenochcos imperijos actekų puoselėjamą žmonių aukojimo smurtą tuometinė bendruomenė galėjo pateisinti vitalizmo tikėjimu, kad smurtinė auka, atlikta liturgijos metu, yra būdas paveikti kosmologinę pasaulio tvarką. Patvirtinimų, kad žudymas yra kosmologinio virsmo dalis, jie pateikdavo iš augalijos, gyvūnijos ir ypač iš žmonių gyvenimo. Todėl imperijos nesėkmės buvo aiškinamos kaip nepakankamas aukojimas (Wolf, 1999: 193). Taip pasakojimas įgijo galią, kuri pradėjo stabdyti bendruomenės raidą.

Istorinis procesas taip pat gali būti paverstas schema. Tai pademonstravo Europos Naujųjų amžių istorija, kuri nubrėžė gana tiesią pasaulio raidos liniją. Šios raidos vedliais tapo didžiosios civilizacijos, iš kurių svarbiausia, ryškiausia ir paskutiniąja tapo Vakarų civilizacija, kuri primetė kitiems savo raidos schemą. Europietiškojo mąstymo prielaida, visų vertinimo schema tapo istorinis, linijinis proceso regėjimas. Tokiu būdu raida, procesas įgijo struktūriškumo, dėsningumo ar net visuotinių dėsnių pavidalą. Tai ir yra istorinė *habitus* schema, sąlygojanti europietiškąjį Vakarų mąstymo tipą, kuris atsirado XIX a. pradžioje ir dominavo iki pat XX a. vidurio. Istorinio regėjimo schema per savo mesianistinius, politinius, partinius atstovus įgavo galią ir pateisino daugelio partijų ir istorinių entuziastų elgesį, ir priešingai, dalis tautų atsidūrė anapus istorijos. Jas Wolfas tiesiog įvardija „tautomis be istorijos“.

Išvados

Šiuolaikinis galios meistras turi gebėti disponuoti įvairiomis galių, kurių XIX a. ar net daugelis XX a. mąstytojų neišskyrė ir apie jas nediskutavo. Pirmiausia jo valdymo meistrystė susijusi su asmeninėmis kompetencijomis, susietomis su žiniomis, bendraisiais ir specialiaisiais gebėjimais, psichologinėmis ir moralinėmis nuostatomis. Tačiau lyderis, kuris nedisponuoja didžiosiomis anoniminėmis galiomis, yra veikiau paskirtas ir kontroliuojamas nei laisvas galios meistras. Paminėtinė lyderystė numano gebėjimą disponuoti socialiniais ir kultūriniais procesais ir pasinaudoti tinkama proga. Jis taip pat turėtų gebėti suvokti įvairių diskursų daromą poveikį žmonėms ir diskursų kaitos galimybes. Dar reikšmingesnė galia yra struktūrinė, kuri pagrindžia dabartinę visuomenę. Ją veikiau reikėtų suprasti kaip itin inertišką, į kurią reikia atsižvelgti, ta-

čiau ją sunku pakeisti, ir priešingai, kapitalo galia, kurią veikia procesai ir struktūros, yra paveikiama, ypač laisvoje rinkoje. Tarp sunkiai paveikiamų galių taip pat reikėtų išskirti didžiuosius socialinius, kultūrinius ir ekonominius pokyčius, kurie įvardijami kaip tektoniniai poslinkiai ir kuriuos pavienis individas gali sunkiai kontroliuoti. Tokie patys yra ir istoriniai pokyčiai, kurie dažniausiai yra tektoninių slinkčių rezultatas. Tačiau asmeniui yra prieinami įtikinėjimo, socialinės inžinerijos veiksmai, kuriais jis, jungdamas su rinkos instrumentais ir kapitalo kaupimo priemonėmis, gali naudotis ir veikti diskursus, disciplinas, panoptikumą, kai kurias struktūras ir procesus. Vis dėlto be visų šių svarstymų apie galias galios meistras pasilieka egzistencinio pasirinkimo galimybę, kuria pasinaudodamas jis išlieka tikru galios meistras, o ne personalizuotų ar depersonalizuotų poveikių marionete.

LITERATŪRA

- Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, Vilnius, 1998.
Foucault M., *Diskurso tvarka*, Vilnius, 1998.
Gilpin R., *Tarptautinių santykių politinė ekonomika*, Vilnius, 1998.
Montefiore S. S., *Young Stalin*, London, 2007.
Lasswell H. D., Kaplan A., *Power and Society. A Framework for Political Inquiry*, London, 1952.
Soros G., *Pasaulinio kapitalizmo krizė*, Vilnius, 1999.
Strange S., *Valstybės ir rinkos*, Vilnius, 1998.
Wolf E. R., *Europe and the People Without History*, Berkeley, 1982.
Wolf E. R., *Envisioning Power. Ideologies of Dominance and Crisis*, Berkeley, 1999.
Фуко М., *Интеллектуалы и власть*, Москва, 2002.

ISSUES OF MASTER OF POWER

Gintautas Mažeikis

Summary

Philosophical-anthropological conception of power (*der Macht*) is analyzed in the article in the context of modern market, production, discursive relations and forms of leadership. Conditions for modern society depend on diversity of communities, spectacle of society, global markets and global processes. The conditions change situation, form modern anthropology and philosophy. It is not possible without very serious evaluation of propaganda, public relation influences and global network. The conditions suppose necessity that a leader has to dispose by various personalized and anonymous forms of power. Phenomenon of power and leadership is interpreted from political philosophy, media and political anthropology points of view. Noteworthy modern master of power appeals to factors: personal competition, processes, discourses, public structures, capital and market, tectonic changes, history and existential solutions. Competition is complex interrelations between knowledge, skills and attitudes. The power of competition depends on situation, process of participation, structural relations, conditions of market, dominant discourses, existential strivings. The power is produced by modern tendencies of development, it is important resource and meant of leadership. We keep in view that social and economical, demographical and technological, ageing and renewal processes make an advantage. The other source of power is discourses. L. Althusser, J. Lacan, M. Foucault and their followers notice that influential institutional and public discourses and ideologies have power to form and induce subjects. The subject of discourse could be an individual, a team, an institution. The master of power is critical and creative subject of discourse that could break the borders of the discourse, rebel against ideologies and attitudes of *common sense*, use resources of persuasion, education. Discourses are part of wide social structures. The structure is regular interactions and relations between families, communities, cultural and social institutions, financial and industrial subjects. Structures guarantee stability of the world. They are based on traditions, laws, repeatability, continuity. The capital is symbioses of structures and processes in the sphere of trade. One of them is dialectical unity of oppositions. The capital is based on industrial processes, circulations of money and commodities, industrial and political structural relations. Development of capital stimulates change of the main structures of society, supports control of conflicts between processes and structures. The power of capital directly depends on free market and conditions of trade. The big social, cultural, scientific, demographic tectonic changes are analyzed in the article, too. Tremendous moving of capital, global warming, world networks, migration of labour power, forming of new markets are examples of tectonic upheavals. Strategic

thinking is necessary to understand tectonic moving. Important global and regional changes stimulate historical changes. History is another source of power. It is difficult to forecast the dynamics and wings of history. Every trajectory of societies and communities is autonomous, tortuous, and discontinuous. This is the reason to pay more attention to tectonic moving. Existential leadership could be opposed to the structural process, capital or tectonic, historical power. The existential leader has skills for the dramatic resistance to the local and global processes and emphasizes personal trust, belief, hope, wisdom, feelings.

So the different tendencies of power are opposite to each other: power of market, capital, power of persuasion, discourse, production relations. All these categories are important for political economy, philosophy, political anthropology. Persuasion helps to form values of human beings, symbolic configurations of their lives. Propaganda streams not only to persuade the people but also to form them and their environment. Systematic persuasion performs regulative function and is the part of social engineering. The means of propaganda and public relations first of all influence the values structure of human beings and capabilities for solution. Value diversity of the world and the variety of interests, communities and skills presuppose purposeful and subtle using of persuasive power. However, the topic of propaganda and persuasion is related to the problem of discourse power. On the contrary, Foucault criticizes conception of the spectacle of society and prefers connecting theory of discourse power with the history of discipline and panopticum. Discipline is order of acting and thinking and encompasses entire country, all activities of human beings. Discipline and discourse are anonymous forms of power and are effective only with panopticum: strong observation of everything. Productive power and productive relations are also structural and anonymous power, but depend on market, circulation of capital. E. Wolf notices relation between productive power and ideologies. Besides, he emphasizes the ambiguous character of productive processes and ideologies. It means that production makes not only goods, commodities or services, but also discourses, ideologies. Consequently, he speaks about reproduction of all life of human beings. Therefore, personal competitions, related to the power of processes and structures, discourses and persuasion, disciplines and panopticum, production power and production relations are instruments for both modern leaders and modern master of power.